

ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ - ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΝΕΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
50 ΧΡΟΝΙΑ

ISBN 978-960-310-323-3

© 2007, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ ΚΑΙ
Ν. ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ - Μ. ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ
Σόλωνος 84, τηλ. 210 3608180
e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

- Trotabas, L. - Cotteret, J.-M., *Droit budgétaire et Comptabilité publique*, Dalloz Publications, 1995.
- Zangl, C., «The Interinstitutional Agreement on Budgetary Discipline and Improvement of the Budgetary Procedure», 26 *CMLR*, 1989.
- Wallace, W., «A European Budget made in Strasbourg and unmade in Luxembourg», 6 *YBEL*, 1986.
- Wooldridge, S., «Some recent legal provisions increasing the budgetary powers of the European Parliament and establishing a European Court of Auditors», 2 *LIEI*, 1976, σ. 13-23.

VIII. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ*

Λουκάς Τσούκαλης

Το αδιανόητο πράγματι συνέβη! Δώδεκα ευρωπαϊκές χώρες έχουν ήδη αντικαταστήσει τα εθνικά τους νομίσματα με ένα νέο κοινό νόμισμα: το ευρώ. Με αυτή την ενέργεια μεταβίβασαν επίσης ένα σημαντικό κομμάτι της εθνικής τους κυριαρχίας, και τα σύμβολα που τη συνοδεύουν, στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το χρήμα βρίσκεται στην καρδιά της εθνικής κυριαρχίας. Το νόμισμα αντιμετωπιζόταν πάντα σαν ένα σύμβολο-κλειδί της ιδέας του έθνους, ενώ παράλληλα η νομισματική πολιτική και οι συναλλαγματικές ισοτιμίες αποτελούν σημαντικά εργαλεία της οικονομικής πολιτικής. Η Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ONE) είναι, λοιπόν, ό,τι πιο σημαντικό έχει συμβεί στη γηραιά ήπειρο αφότου έπεσε το Τείχος του Βερολίνου το 1989, αλλά και ό,τι πιο σημαντικό, από πολιτική και οικονομική άποψη, έχει συμβεί στα πενήντα χρόνια ζωής που μετράει ήδη η πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Ελάχιστοι θα τολμούσαν να προβλέψουν μια τέτοια εξέλιξη ακόμη και το 1993, όταν οι διμερείς συναλλαγματικές ισοτιμίες στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (ΕΝΣ) δέχτηκαν σφοδρές επιθέσεις στις διεθνείς αγορές, την ίδια στιγμή μάλιστα που και οι ευρωπαίοι πολίτες έδειχναν ελάχιστα ενθουσιασμένοι με τη Συνθήκη του Maastricht. Η ONE έχει ήδη πίσω της μια μακρά όσο και ταραγμένη ιστορία, με αρκετά σκαμπανεβάσματα. Πολλοί την είχαν θεωρήσει ανεδαφική και μη σοβαρή προσπάθεια, αλλά λίγοι προχώρησαν τόσο πολύ όσο ο πρώην βρετανός πρωθυπουργός J. Major, ο οποίος είπε ότι η υποστήριξη της «έχει όλη τη γραφικότητα και την ίδια περίπου αποτελεσματικότητα που έχει και ένας χορός της βροχής». Η ONE γεννήθηκε παράλληλα με την ευρωπαϊκή πολιτική συνεργασία, τον πρόδρομο της ΚΕΠΠΑ. Παρόλο που και οι δύο αποτελούσαν τολμηρές προσπάθειες να κινηθεί η Ε.Ε. πέρα και πάνω από τη σφαίρα της λεγόμενης «χαμηλής πολιτικής», οι διαδρομές που έχουν ακολουθήσει ως σήμερα οι δύο αυτές διαδικασίες διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους: ενώ η ONE έχει ήδη φτάσει στην τελευταία (και μη αναστρέψιμη;) φάση της, η ΚΕΠΠΑ έχει ακόμη πολύ δρόμο μπροστά της.

Η ONE αποτελεί πραγματικό πείραμα *in vivo* για τους οικονομολόγους και τους κοινωνικούς επιστήμονες, προσφέροντάς τους μια πρωτόγνωρη ευκαιρία

* Το κείμενο αυτό βασίζεται κυρίως στο κεφάλαιο 6 του βιβλίου Loukas Tsoukalis, *What Kind of Europe?*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005.

να δοκιμάσουν στην πράξη τις θεωρίες τους και να ελέγξουν την ενδεχόμενη εγκυρότητά τους. Όσο για την Ιστορία, αυτή ελάχιστα πράγματα έχει να μας διδάξει ως προς το συγκεκριμένο εγχείρημα, μια και οι νομισματικές ενώσεις του παρελθόντος είχαν επιχειρηθεί σε πολύ διαφορετικά πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά συμφραζόμενα. Οι οικονομολόγοι, αλλά και οι λιγότερο σημαντικοί θνητοί, έχουν ανταποκριθεί στην πρόκληση. Υπάρχει ήδη πλουσιότατη φιλολογία και βιβλιογραφία για το θέμα, η οποία καλύπτει όλο το φάσμα από το αμιγώς θεωρητικό, ή ακόμη και οραματικό, επίπεδο ως τα πιο πεζά ζητήματα. Καθώς το έδαφος στο οποίο ανοίγει δρόμους η ΟΝΕ είναι εν πολλοίς ανεξερεύνητο, οι επιστημονικές απόψεις είναι φυσικό να επηρεάζουν συχνά τις αντίστοιχες πολιτικές επιλογές· αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η μείζων πολιτική απόφαση να προχωρήσει η ΟΝΕ είχε βρει αρχικά ελάχιστους υποστηρικτές ανάμεσα στους οικονομολόγους.

1. ΚΙΝΗΤΗΡΙΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Πώς, λοιπόν, ένα βραδυκίνητο και συντηρητικό σύστημα –μια εύστοχη περιγραφή του ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος–, το οποίο διέπεται από πολύπλοκους κανόνες και απαιτεί τόσο ισχυρές πλειοψηφίες για να λειτουργήσει, οδηγήθηκε σε μια τόσο ρηξικέλευθη επιλογή, συνοδευόμενη από εντυπωσιακές πολιτικές δεσμεύσεις; Αν μη τι άλλο, για την απροσδόκητη αυτή εξέλιξη απαιτείται μια εξήγηση.

Εν αρχή ην το μηδέν. Η Συνθήκη της Ρώμης δεν περιλάμβανε παρά ελάχιστες δεσμευτικές ρυθμίσεις σχετικές με την ασκούμενη μακροοικονομική πολιτική. Περιοριζόταν κυρίως σε ευχολόγια για συντονισμό των επιμέρους εθνικών πολιτικών, λίγες αράδες για βοήθεια σε περιπτώσεις ελλειμματικού ισοζυγίου πληρωμών, καθώς και σε ιδιαίτερα επιφυλακτικές διατυπώσεις αναφορικά με την κατάργηση των συναλλαγματικών ελέγχων. Με άλλα λόγια, τα κράτη-μέλη που υπέγραψαν την ιδρυτική Συνθήκη δεν είχαν καμιά πρόθεση να δημιουργήσουν μια περιφερειακή νομισματική ένωση, ή έστω ζώνη. Το σύστημα του Bretton Woods θα εξακολουθούσε να αποτελεί το διεθνές πλαίσιο, και το δολάριο την αδιαφιλονίκητη νομισματική βάση. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι την εποχή εκείνη ο κείνσιανισμός ήταν στις δόξες του, και αυτό σήμαινε πρακτικά ότι οι εθνικές κυβερνήσεις ήθελαν να διατηρήσουν πάση θυσία την ανεξαρτησία τους ως προς τη νομισματική και δημοσιονομική πολιτική που ακολουθούσαν στην προσπάθειά τους να επιτύχουν τους οικονομικούς τους στόχους. Όσο για τη θωράκισή τους σε ό,τι αφορά τον έλεγχο της διακίνησης κεφαλαίων, αυτό ήταν το τίμημα που οι επιμέρους χώρες δέχονταν πρόθυμα να καταβάλλουν προκειμένου να διατηρούν τη νομισματική τους ανεξαρτησία.

Το ενδιαφέρον για τη νομισματική ολοκλήρωση αυξήθηκε κατά τη δεκαετία του 1960, κυρίως λόγω της αυξημένης αστάθειας που παρουσίαζε το διεθνές σύστημα και της διαφαινόμενης ανάγκης να προστατευτεί η τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα από τις απρόβλεπτες κινήσεις του αμερικανικού δολαρίου. Ιδιαίτερα η Γαλλία έδειχνε μεγαλύτερη ευαισθησία σε αυτά τα ζητήματα απ' ό,τι τα άλλα κράτη-μέλη της Ε.Κ., τα οποία απέφευγαν επιμελώς κάθε είδους σύγκρουση ή αντιπαράθεση με τις ΗΠΑ. Η κατάσταση αυτή περιέπλεκε το ζήτημα και συνέβαλε στο να περιορίζεται η ιδέα της κοινής ευρωπαϊκής νομισματικής πολιτικής σε γενικόλογες συζητήσεις δίχως πρακτικό αντίκρισμα, οι οποίες πολύ απέχαν από οποιασδήποτε μορφής κοινή στάση και δράση.

Η κατάσταση φάνηκε να αλλάζει το Δεκέμβριο του 1969, όταν για πρώτη φορά οι ηγέτες των Έξι υιοθέτησαν –μακροπρόθεσμα, έστω– το στόχο της πλήρους οικονομικής και νομισματικής ένωσης. Η απόφαση αυτή, που επιτεύχθηκε στο ανώτατο δυνατό επίπεδο και ήταν σαφώς πολιτική, συνδεόταν άμεσα με την πρώτη διεύρυνση της τότε Ε.Κ., καθώς και με την περαιτέρω εμβάθυνση της ολοκλήρωσης. Με άλλα λόγια, ήταν μέρος μιας συνολικής συμφωνίας που επεδίωκε να συνδυάσει τη διεύρυνση με την εμβάθυνση, όπως ήταν και μία από τις πρώτες, μείζονος σημασίας, γαλλογερμανικές πρωτοβουλίες. Ωστόσο, οι επίσημες αυτές διακηρύξεις δεν αποδείχτηκαν τόσο ισχυρές ώστε να επιβιώσουν μέσα στις αντίξοες συνθήκες του 1970. Οι αποκλίνουσες μεταξύ τους οικονομικές πολιτικές, σε συνδυασμό και με το ασταθές διεθνές οικονομικό περιβάλλον, οδήγησαν σύντομα την αρχή των σταθερών ενδοκοινοτικών συναλλαγματικών ισοτιμιών σε αδιέξοδο. Έτσι λοιπόν, η ιδέα της οικονομικής και νομισματικής ένωσης υπήρξε ο «μεγάλος ηττημένος» της δεκαετίας του '70. Μετά το 1974, το μόνο που απέμενε από το φιλόδοξο σχέδιο για οικονομική και νομισματική ένωση ήταν μια περιορισμένης εμβέλειας συμφωνία για τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, που θύμιζε περισσότερο ένα είδος ζώνης του γερμανικού μάρκου, και στην οποία δε συμμετείχε καν η πλειοψηφία των νομισμάτων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Μολαταύτα, το ενδιαφέρον για τη διαμόρφωση ενός περιφερειακού νομισματικού μπλοκ δε χάθηκε ποτέ. Το «φίδι», όπως καθιερώθηκε να λέγεται με τον καιρό το σύστημα των διμερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, αντιμετωνπιζόταν από πολλούς ως προσωρινή ρύθμιση, που θα βελτιωνόταν και θα επεκτεινόταν όταν οι οικονομικές συνθήκες θα το επέτρεπαν. Το επόμενο βήμα έγινε το Μάρτιο του 1979 με την εγκαθίδρυση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (ΕΝΣ), μιας ακόμη γαλλογερμανικής πρωτοβουλίας από την οποία μόνο οι Βρετανοί αποφάσισαν να απέχουν. Επρόκειτο για μια νέα απόπειρα να διαμορφωθεί ένα σύστημα καθορισμένων, αν και περιοδικά αναπροσαρμοζόμενων, συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ των ευρωπαϊκών νομισμάτων. Η φροντίδα για τη σωστή λειτουργία της ενιαίας αγοράς συνδυαζόταν με την επιθυμία να στηριχτούν οι κοινές τιμές των αγροτικών προϊόντων.

Η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών θα υποστηριζόταν από την αυξανόμενη σύγκλιση των εθνικών οικονομιών, με την έμφαση να δίνεται σαφώς στο ύψος του πληθωρισμού. Το Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα (ΕΝΣ) θεωρείτο σαν ένα σπουδαίο εργαλείο στον αγώνα κατά του πληθωρισμού, και η δημιουργία του ισοδυναμούσε με μια έμμεση αποδοχή από τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις των προτεραιοτήτων της γερμανικής πολιτικής. Η εμπειρία από τη δεκαετία του '70 θεωρήθηκε ότι επιβεβαίωνε την ορθότητα της αντιπληθωριστικής στάσης της Γερμανίας, όπως και την εμμονή της στην ισχύ του κραταίου γερμανικού μάρκου. Επίσης, το ΕΝΣ επεδίωξε να παίζει ρόλο αμυντικού μηχανισμού απέναντι στην «ευμενή/δυσμενή αμέλεια» των ΗΠΑ προς το δολάριο, ιδιαίτερα σε μια περίοδο κατά την οποία δε γινόταν καν λόγος για σοβαρή μεταρρύθμιση του διεθνούς νομισματικού συστήματος, και επομένως δεν υπήρχε περίπτωση επανόδου σε κάποιου είδους σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Τέλος, η ευρωπαϊκή νομισματική ολοκλήρωση αντιμετωπιζόταν και ως μέσο για την οικονομική/πολιτική ενδυνάμωση της τότε Ε.Κ., καθώς και γενικότερα ως εργαλείο –έστω και με τον πιο αόριστο δυνατό τρόπο– για την επίτευξη πολιτικών στόχων.

Το ΕΝΣ βασίστηκε στο σύστημα του «φιδιού», το οποίο προϋπήρχε, αλλά με την προσθήκη ορισμένων σημαντικών καινοτομιών που είχαν σκοπό να διευκολύνουν την προσθήκη νέων μελών και την ομαλότερη λειτουργία του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ). Η περίοδος από το 1979 ως το 1992 χαρακτηριζόταν από ολοένα και πιο σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, έως τη στιγμή που άνοιξαν οι ασκοί του Αιόλου στις αγορές συναλλάγματος. Η αυξημένη σταθερότητα στις διμερείς συναλλαγματικές ισοτιμίες έγινε κυρίως εφικτή μέσω της βαθμιαίας σύγκλισης των δεικτών του πληθωρισμού προς τα κάτω. Τα πρώτα χρόνια σηματοδεύτηκαν από υψηλό πληθωρισμό και επίμονες αποκλίσεις μεταξύ των επιμέρους κρατών-μελών έτσι εξηγούνται, άλλωστε, οι συχνές αναπροσαρμογές των συναλλαγματικών ισοτιμιών και οι εντάσεις που παρατηρούνταν την πρώτη εκείνη περίοδο. Η κρίσιμη καμπή ήταν το 1983, όταν η κυβέρνηση των Σοσιαλιστών στη Γαλλία υιοθέτησε τελικά την πολιτική του «ισχυρού φράγκου», επιδιώκοντας να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα της γαλλικής οικονομίας μέσω του αποπληθωρισμού. Για χώρες όπως η Γαλλία και η Ιταλία, η συμμετοχή στον ΜΣΙ λειτουργούσε ως σημαντικός εξωτερικός δεσμευτικός παράγοντας για την εγχώρια νομισματική πολιτική. Η σύγκλιση των τιμών και η σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών στο πλαίσιο του ΜΣΙ βασίζονταν κυρίως στις ασκούμενες νομισματικές πολιτικές και στη σχεδόν αποκλειστική αξιοποίηση των βραχυπρόθεσμων επιτοκίων. Σε συνδυασμό και με την αυξανόμενη αξιοπιστία των πολιτικών σταθεροποίησης, η σύγκλιση των τιμών οδήγησε με τη σειρά της στη βαθμιαία σύγκλιση των ονομαστικών μακροπρόθεσμων επιτοκίων. Η επιτυχημένη πορεία του ΜΣΙ οδήγησε, εξάλλου, και στην επέκτασή του, ώστε να συμπερι-

λάβει τη στερλίνα, την πεσέτα και το εσκούδο, έστω και αν η κρίση που ξέσπασε το 1992 έθεσε τέρμα στη βραχύβια συμμετοχή των νομισμάτων αυτών στον παλαιού τύπου ΜΣΙ.

Έως τότε ο ΜΣΙ λειτουργούσε ως σύστημα σταθερών αλλά αναπροσαρμοζόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών. Όσο βέβαια οι τιμές συνέκλιναν, οι αναπροσαρμογές, οι οποίες αποφασίζονταν συλλογικά, γίνονταν πιο σπάνιες και πιο περιορισμένης έκτασης. Όποτε οι διμερείς συναλλαγματικές ισορροπίες δέχονταν επίθεση, οι κεντρικές τράπεζες προσέφευγαν σε μέτρα όπως ήταν οι αλλαγές στα βραχυπρόθεσμα επιτόκια, οι παρεμβάσεις στην αγορά ξένου συναλλάγματος και οι έλεγχοι στην κίνηση κεφαλαίων. Αργότερα, τα μέτρα αυτού του τύπου εγκαταλείφθηκαν αναπόφευκτα, λόγω της ελεύθερης διακίνησης κεφαλαίων στο πλαίσιο της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς. Την καθημερινή διαχείριση του συστήματος ανέλαβαν οι διοικήσεις των κεντρικών τραπεζών, οι οποίες βασιζόνταν όχι μόνο στα όργανα και τις επιτροπές της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας, αλλά και σε ανεπίσημα δίκτυα.

Η νομισματική σταθερότητα ήταν, πάντως, άμεσα συνδεδεμένη με τον ασύμμετρο χαρακτήρα του ΕΝΣ. Σε ένα σύστημα σταθερών (έστω και περιοδικά αναπροσαρμοζόμενων) συναλλαγματικών ισοτιμιών, η ασυμμετρία εκδηλώνεται με τη μορφή της άνισης κατανομής των βαρών για τις επεμβάσεις και τις προσαρμογές, αλλά και της επιρροής ως προς τον καθορισμό των προτεραιοτήτων. Παρ' ότι υπήρχαν ειδικές διατάξεις που είχαν σκοπό να αποτρέψουν ακριβώς αυτό, το ΕΝΣ λειτουργούσε καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του α-συμμετρικά, ακολουθώντας στο σημείο αυτό το προηγούμενο του «φιδιού». Μάλιστα ο χαρακτήρας αυτής της ασυμμετρίας ήταν πολύ ιδιαίτερος, καθώς το γερμανικό μάρκο (DM) λειτουργούσε ως νόμισμα-άγκυρα του συστήματος και η Bundesbank έθετε τις βάσεις για τη νομισματική πολιτική των χωρών που μετείχαν στο σύστημα.

Η ασυμμετρία δεν είναι πάντοτε κακή, τουλάχιστον από οικονομική άποψη. Το ΕΝΣ έδινε τη δυνατότητα σε χώρες όπως η Ιταλία, που είχε ένα φτωχό παρελθόν στο πεδίο της νομισματικής σταθερότητας, να κερδίζουν σε αξιοπιστία μέσω της πρόσδεσης του νομίσματός τους στο γερμανικό μάρκο. Η συμμετοχή στον ΜΣΙ αποτελούσε λοιπόν βολικό (εξωτερικό) μοχλό πίεσης, ενισχύοντας τη θέση θεσμών και ομάδων συμφερόντων που πίεζαν για την εφαρμογή λιγότερο πληθωριστικών επιλογών στο εσωτερικό κάθε κράτους-μέλους. Έτσι εξηγείται σε μεγάλο βαθμό η δημοτικότητα του συστήματος μεταξύ των κεντρικών τραπεζών, σε αντίθεση με τις αρχικές προσδοκίες τους. Από την άλλη, η ασυμμετρία του ΕΝΣ γινόταν λιγότερο αποδεκτή σε περιόδους ύφεσης και αύξησης της ανεργίας, και ειδικότερα όταν οι προτεραιότητες της Γερμανίας δε συνέπιπταν με εκείνες των άλλων εταίρων. Αυτό ακριβώς συνέβη στις αρχές της δεκαετίας του '90, όταν η ενοποίηση της Γερμανίας και τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα που αυτή προκάλεσε, ανάγκαζαν την Bundesbank να επιμένει

σε υψηλά επιτόκια, την ίδια στιγμή που η ύφεση έπληττε τις ευρωπαϊκές οικονομίες. Αυτός ήταν και ένας από τους κύριους λόγους που προκάλεσαν τη συναλλαγματική κρίση του 1992-1993 – ένας άλλος ήταν η υπερτίμηση ορισμένων νομισμάτων μετά από μια περίοδο χωρίς αναπροσαρμογές. Οι αγορές δεν είχαν πια εμπιστοσύνη στη βιωσιμότητα των διμερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, και τελικά μετέτρεψαν τις εκτιμήσεις τους σε πραγματικότητα, αναγκάζοντας τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να υποκύψουν σε κερδοσκοπικές πιέσεις.

Εν τω μεταξύ, η ΟΝΕ είχε επανέλθει στην ευρωπαϊκή ατζέντα. Αρχικά συνδέθηκε με την Ενιαία Εσωτερική Αγορά και οι συναλλαγματικές ισοτιμίες θεωρήθηκαν ένας ακόμη μη δασμολογικός φραγμός που έπρεπε να εξαλειφθεί. Από την άλλη, η απελευθέρωση της διακίνησης κεφαλαίων έφερνε τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις αντιμέτωπες με μια εντελώς νέα κατάσταση: έπρεπε να δοθεί ένα τέλος είτε στις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες είτε στην άσκηση ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 το ΕΝΣ συνέχιζε να είναι αξιοσημείωτα σταθερό (και ασύμμετρο), ενώ ο χρηστός κύκλος της Ευρώπης, που είχε άμεση σχέση με το πρόγραμμα για την Ενιαία Εσωτερική Αγορά, βρισκόταν στην κορύφωσή του. Αυτός ήταν και ο λόγος που ορισμένοι ευρωπαϊκοί κύκλοι θεωρούσαν επιτακτική ανάγκη να υπάρξουν πολιτικές δεσμεύσεις για το επόμενο στάδιο της ολοκλήρωσης όσο οι συνθήκες εξακολουθούσαν να παραμένουν ευνοϊκές.

Η νομισματική ένωση θα επισφράγιζε οριστικά και αμετάκλητα την ύπαρξη της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς και μιας ενοποιημένης ευρωπαϊκής οικονομίας. Το κοινό νόμισμα θεωρήθηκε μέσον για την άρρηκτη σύνδεση των εθνικών οικονομιών μεταξύ τους, αλλά και για την επιτάχυνση της πορείας προς την πολιτική ένωση. Αν και παρόμοιες απόψεις κυκλοφορούσαν πάντα στους κύκλους των φανατικών «Ευρωπαϊστών», δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι καθοριστικό ρόλο στη επιτάχυνση των σχετικών διαδικασιών έπαιξαν η πτώση του Τείχους του Βερολίνου και η ενοποίηση της Γερμανίας. Στις σχετικές κινήσεις και πιέσεις πρωταγωνιστούσαν και πάλι οι Γάλλοι, με πολύτιμο συμπαράστατη την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Αρχικά, οι Γερμανοί κάθε άλλο παρά ενθουσιάστηκαν με την ιδέα: η γερμανική κυβέρνηση και η Bundesbank ήταν ευχαριστημένες με το status quo θεωρώντας –δικαιολογημένα– ότι κάθε βήμα προς τη νομισματική ένωση υπέσκαπτε την ανεξαρτησία της Γερμανίας στο νομισματικό πεδίο. Με αμιγώς οικονομικούς όρους, η νομισματική ένωση ελάχιστα πράγματα είχε να προσφέρει στους Γερμανούς, από τη στιγμή βέβαια που μπορούσε να θεωρείται δεδομένη κάποιου είδους περιφερειακή νομισματική ρύθμιση η οποία βοηθούσε να αποφεύγεται η υπερτίμηση του γερμανικού μάρκου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ΕΝΣ, στο πλαίσιο του οποίου ο ρόλος-κλειδί της Γερμανίας ήταν δεδομένος, ήταν σαφώς προτιμότερο για τους Γερμανούς απ' ό,τι μια νομισματική ένωση, που θα τους υποχρέωνε να συναποφασίζουν με άλλους την ακολουθούμενη νομισματική πολιτική.

Το καθοριστικό, τελικά, στοιχείο που έγειρε την πλάστιγγα υπέρ της ΟΝΕ ήταν η αίσθηση των Γερμανών ότι, εν όψει και της επανένωσής της, η χώρα όφειλε να επαναεπιβεβαιώσει την προσήλωσή της στην ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Έτσι ακριβώς παρουσίασε το θέμα το Παρίσι. Ο Καγκελάριος Kohl αναφέρθηκε στην ΟΝΕ ως ζήτημα «πολέμου ή ειρήνης στον 21ο αιώνα»! Το οικονομικό της βάρος, η φήμη της ως κατ' εξοχήν χώρας με νομισματική σταθερότητα και η επιλογή της υπέρ της διατήρησης του status quo, ενίσχυσαν κατά πολύ τη διαπραγματευτική δύναμη της Γερμανίας, επιτρέποντάς της να επιβάλει εν πολλοίς τους όρους της, σε σχέση με τη μεταβατική περίοδο αλλά και με το τελικό περιεχόμενο της ΟΝΕ. Για να δεχτούν να κάνουν το μεγάλο βήμα, οι Γερμανοί «πούλησαν ακριβά το τομάρι τους». Από τη στιγμή πάντως που Γαλλία και Γερμανία συμφώνησαν μεταξύ τους για τα βασικά, η πορεία προς την ΟΝΕ ήταν πολύ δύσκολο να ανακοπεί –όπως είχε λίγο πολύ συμβεί στο παρελθόν και με άλλες κρίσιμες αποφάσεις για το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η Ιταλία όχι μόνο ήταν υπέρ της συγκεκριμένης εξέλιξης, αλλά και συνεισέφερε σημαντικά σε ιδέες και προτάσεις. Οι Ολλανδοί συμμερίζονταν κατά πολύ τις επιφυλάξεις των Γερμανών, αλλά η διαπραγματευτική τους δύναμη ήταν περιορισμένη. Το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο ήταν ένθερμοι υποστηρικτές της ιδέας, αν και τους Βέλγους τους απασχολούσε παράλληλα το απευκταίο ενδεχόμενο να μείνουν εκτός ΟΝΕ λόγω υψηλού δημόσιου χρέους, σε περίπτωση αυστηρής εφαρμογής των κριτηρίων για την εισδοχή. Η Δανία θεωρούσε τον εαυτό της φυσικό μέλος ενός ενιαίου Ευρωπαϊκού Νομισματικού Χώρου· ωστόσο, η πολιτική ηγεσία της χώρας, έχοντας βάσιμες επιφυλάξεις για το αν θα μπορούσε να εξασφαλιστεί η συναίνεση του εκλογικού σώματος, προετοίμασε το δρόμο της αυτοεξάιρεσης, υπογράφοντας το σχετικό πρωτόκολλο.

Κύριο μέλημα των άλλων νότιων κρατών-μελών ήταν να συνδέσουν την ΟΝΕ με σημαντικές μεταβιβάσεις κοινοτικών πόρων και να αποφύγουν την Ε.Ε. «των δύο ταχυτήτων». Τέλος, η Ιρλανδία επωφελήθηκε από τις μεταβιβάσεις πόρων, νιώθοντας παράλληλα μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, απ' ό,τι οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, ότι θα είναι μία από τις χώρες που θα γίνουν δεκτές στο τελικό στάδιο της ΟΝΕ – αν και θα προτιμούσε, ασφαλώς, να είχε ακολουθήσει ανάλογη πορεία και το Ηνωμένο Βασίλειο, ο κύριος εμπορικός της εταίρος.

Το μόνο κράτος-μέλος του οποίου η κυβέρνηση –έστω και με εσωτερικές διαφωνίες και διαφοροποιήσεις– διατύπωσε σοβαρότατες επιφυλάξεις ως προς το αν η ΟΝΕ ήταν επιθυμητή ή και εφικτή, τόσο από οικονομική όσο και από πολιτική άποψη, ήταν το Ηνωμένο Βασίλειο. Γενικώς, η κατάσταση δεν έδειχνε να έχει αλλάξει και πολύ από την εποχή του ΕΝΣ. Συνειδητοποιώντας την απομόνωσή της, η κυβέρνηση των Συντηρητικών κατέβαλε φιλότιμες προσπάθειες να παραμείνει τουλάχιστον στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, μη διστάζοντας ακόμη και να οδηγήσει την τότε πρωθυπουργό Margaret Thatcher

σε παραίτηση. Η (παρελκυστική) τακτική της κατάθεσης εναλλακτικών προτάσεων που ακολούθησαν οι Βρετανοί δεν κατάφερε να πείσει –ή έστω να επηρεάσει σημαντικά– τους άλλους εταίρους, γι' αυτό και τελικά προτίμησαν τη λύση της αυτοεξάιρεσης.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Συνθήκη του Maastricht έγινε δεκτή με αρκετή επιφυλακτικότητα, τόσο από τους πολίτες των ευρωπαϊκών χωρών όσο και από τις διεθνείς αγορές. Οι δυσκολίες που συνάντησε η διαδικασία επικύρωσής της στα επιμέρους κράτη-μέλη συνέπεσαν χρονικά με την αναταραχή στις αγορές συναλλάγματος, με αποτέλεσμα το ένα φαινόμενο να τροφοδοτείται από το άλλο. Οι κυβερνήσεις κέρδισαν τελικά τη μάχη της επικύρωσης, αλλά αναγκάστηκαν να ομολογήσουν έμμεσα την ήττα τους προς τις αγορές, διευρύνοντας το περιθώριο διακύμανσης από 2,25% σε 15% το 1993, γεγονός που πολύ απείχε βέβαια από το να επιβεβαιώνει την πρόθεσή τους να κινηθούν προς αμετάκλητα σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες. Ωστόσο, μόλις πέντε χρόνια αργότερα (το 1998), αυτή η αμετάβλητη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών, σε συνδυασμό με την εμφάνιση του ευρώ, διακηρύχθηκε επισήμως για έντεκα ευρωπαϊκά νομίσματα, επιβεβαιώνοντας έτσι την είσοδο στην τελική φάση της ONE από την 1η Ιανουαρίου του 1999. Δύο χρόνια αργότερα, στα νομίσματα αυτά προστέθηκε ένα ακόμη, η δραχμή.

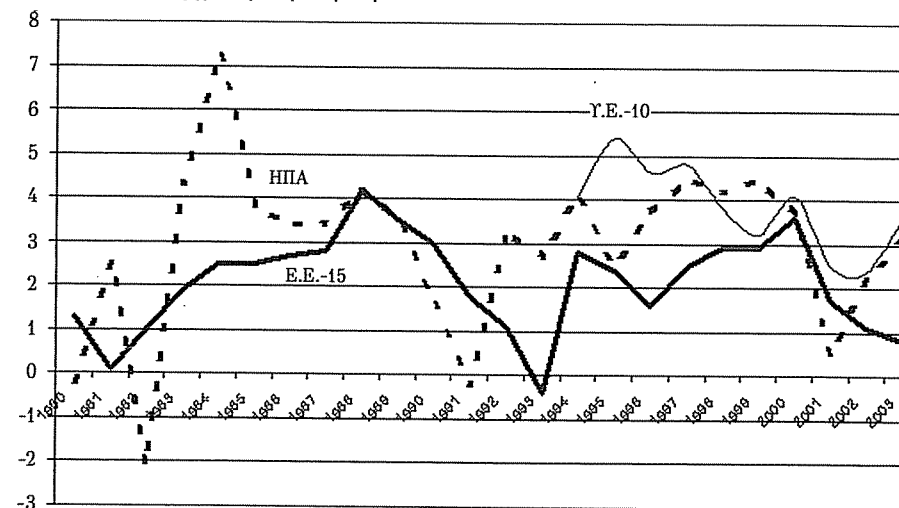
Κατά τη μεταβατική περίοδο, οι περισσότερες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, δρώντας είτε μεμονωμένα είτε στο πλαίσιο των κοινοτικών οργάνων και θεσμών, έδειξαν αξιοσημείωτη προσήλωση στο στόχο της ONE. Διαδοχικά Ευρωπαϊκά Συμβούλια της Ε.Ε. έλαβαν σημαντικές αποφάσεις, στις οποίες περιλαμβάνονταν και πρακτικά μέτρα, που όχι μόνο ήταν απαραίτητα για την υιοθέτηση του νέου (κοινού) νομίσματος, αλλά έδιναν και πρακτική υπόσταση στις γενικές διακηρύξεις των Συνθηκών. Παράλληλα, οι μακροοικονομικές επιλογές των επιμέρους κρατών-μελών προσαρμόζονταν στα κριτήρια σύγκλισης, ώστε να εξασφαλιστεί η συμμετοχή στην ONE. Το κόστος, πάντως, ήταν σχεδόν μία δεκαετία αντιπληθωριστικών πολιτικών, οι οποίες συνέβαλαν –κατά την άποψη, τουλάχιστον, των μη μονεταριστών οικονομολόγων– σε χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και περαιτέρω αύξηση της ανεργίας στην Ευρώπη. Οι μακροοικονομικές επιδόσεις των ευρωπαϊκών χωρών κατά τη δεκαετία του '90 ήταν απογοητευτικές, ειδικά αν τις συγκρίνει κανείς με τις επιδόσεις της αμερικανικής οικονομίας κατά την ίδια περίοδο. Οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν πολύ χαμηλοί, ακόμη και σε σύγκριση με τη δεκαετία του '80, ενώ η ανεργία έφτασε σε ύψη-ρεκόρ (Διάγραμμα 1). Ωστόσο, ακόμη και οι οικονομολόγοι δεν έχουν καταφέρει ως σήμερα να συμφωνήσουν μεταξύ τους σε ποιο βαθμό θα πρέπει να θεωρηθούν υπεύθυνες οι σταθεροποιητικές πολιτικές που συνδέονται με την ONE για τις πενιχρές αυτές μακροοικονομικές επιδόσεις.

Οι αγορές, οι οποίες προφανώς ενδιαφέρονται κυρίως για τη νομισματική σταθερότητα και πολύ λιγότερο για τους ρυθμούς ανάπτυξης, άρχισαν βαθμι-

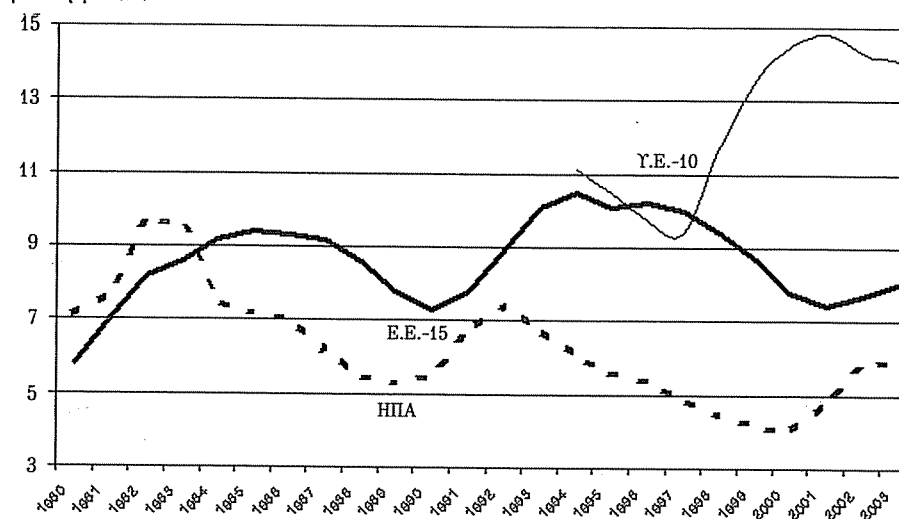
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Μακροοικονομικές επιδόσεις σε Ε.Ε.-15, 10 υπό ένταξη χώρες και ΗΠΑ

α. Ρυθμοί ανάπτυξης (ετήσια μεταβολή %)

β. Ανεργία (%)

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

αία να πιστεύουν όλο και περισσότερο στην ONE. Έτσι, την πτώση του πληθωρισμού και τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων ακολούθησαν σύντομα οι σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες και η σύγκλιση προς τα κάτω

των ονομαστικών και πραγματικών επιτοκίων, βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων. Αυτή η εξέλιξη συνέβαλε με τη σειρά της στη μείωση του κόστους για την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους, και κατ' επέκταση στη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Το επίτευγμα είχε μεγάλη σημασία, ιδιαίτερα για χώρες με πολύ υψηλό δημόσιο χρέος, όπως η Ιταλία. Όπως ήταν επόμενο, οι κοινωνίες δεν άργησαν να ανταποκριθούν στο θετικό κλίμα, και έτσι η λαϊκή υποστήριξη προς την ONE ενισχυόταν όσο πλησίαζε η στιγμή για την τελική της φάση. Πρόκειται, πράγματι, για μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση: οι κυβερνήσεις προπορεύονται, ενώ η κοινωνία και οι αγορές ακολουθούν.

Αυτή η μικρή αναδρομή στο παρελθόν βοηθάει στο να εξηγήσουμε πώς φτάσαμε στην ONE. Καθώς η Ευρώπη έμπαινε στην τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα, μια σειρά από (απρόβλεπτα εν μέρει) γεγονότα έδωσαν νέα ώθηση στην ευρωπαϊκή ενοποίηση. Οι βασικές κινητήριες δυνάμεις για τη νομισματική ολοκλήρωση της Ε.Ε. παρέμεναν ακόμη κατά βάση οι ίδιες όλα αυτά τα χρόνια, έχοντας επιπλέον τη δυνατότητα να αξιοποιούν ένα αξιόλογο απόθεμα σωρευμένων εμπειριών. Στις κινητήριες αυτές δυνάμεις περιλαμβάνονταν: η πεποίθηση ότι προϋπόθεση για την εύρυθμη λειτουργία της (εκτεταμένης) κοινής ευρωπαϊκής αγοράς είναι οι σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες, η ανάγκη για συμμετρία, τόσο στους κόλπους της Ε.Ε. όσο και απέναντι στον υπόλοιπο κόσμο (με άλλα λόγια απέναντι στο αμερικανικό δολάριο), και, τέλος, η γνωστή και από το παρελθόν μέθοδος της προώθησης και επίτευξης ευρύτερων πολιτικών στόχων μέσω της αξιοποίησης οικονομικών μηχανισμών. Αν μη τι άλλο, ως προς την επιδίωξη αυτών των στόχων υπήρξε σχετική συνέπεια και σταθερότητα, την οποία δεν μπόρεσαν ίσως να αντιληφθούν οι αντιμαχόμενοι της ONE.

2. ΕΝΑ ΑΤΕΛΕΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Η ONE είναι παιδί του Maastricht. Ορισμένα άρθρα της πολύ σημαντικής αυτής αναθεώρησης της Συνθήκης, καθώς και τα συνοδευτικά πρωτόκολλα, περιείχαν λεπτομερείες ρυθμίσεις για τη μεταβατική περίοδο και για τη λεγόμενη τελική φάση της ONE. Θα μπορούσε, μάλιστα, να υποστηρίξει κανείς βάσιμα ότι οι λεπτομέρειες είναι υπερβολικές για κείμενο Συνθήκης, όπως επίσης και ότι υπάρχουν ολοφάνερες παραλείψεις. Τα οικονομικά απέχουν πολύ από το να μπορεί να χαρακτηριστούν ακριβής επιστήμη, και η πολιτική είναι, ως γνωστόν, η τέχνη του εφικτού. Αυτές οι διαπιστώσεις αρχούν ίσως για να δικαιολογήσουν ενδεχόμενες ατέλειες που χαρακτηρίζουν τη Συνθήκη του Maastricht. Η ευθύνη για τη νομισματική πολιτική ανήκει πια σε έναν νέο θεσμό ομοσπονδιακού τύπου (την ΕΚΤ), ενώ η φορολογική πολιτική, και ακόμη περισσότερο το ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα, παραμένει απολύτως αποκε-

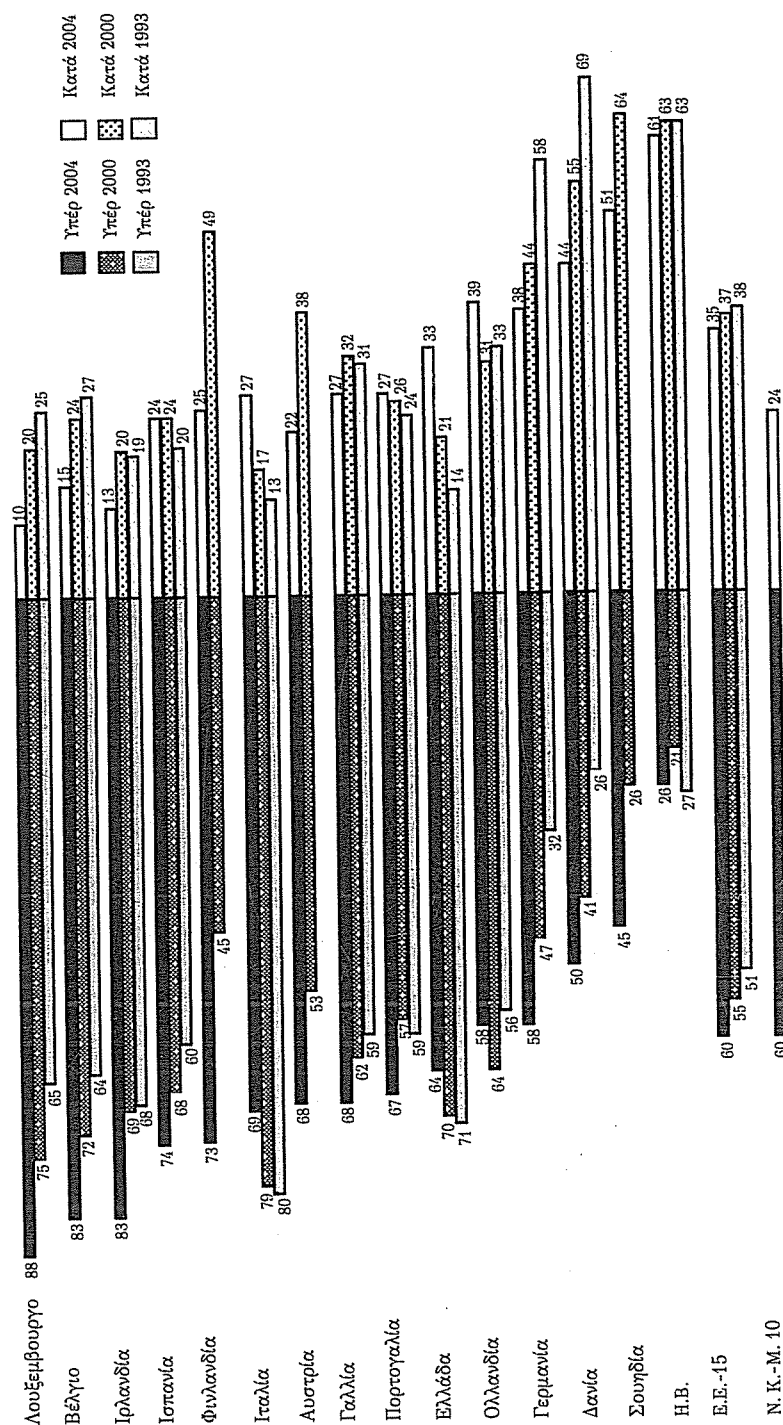
ντρωμένο. Αυτός ο συνδυασμός δεν έχει ιστορικό προηγούμενο – ή, τουλάχιστον, προηγούμενο που να έχει να επιδείξει κάποια διάρκεια. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η ONE θυμίζει οικοδόμημα που περιφρονεί το νόμο της βαρύτητας, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι στη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική όλα είναι δυνατά.

Το εισιτήριο εισόδου στην τελική φάση της ONE, γνωστό και με την ονομασία κριτήρια σύγκλισης, έθετε σαφείς προϋποθέσεις που αφορούσαν το ύψος του πληθωρισμού, τα δημοσιονομικά ελλείμματα και το δημόσιο χρέος, τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών στο πλαίσιο του ΜΣΙ, και τα μακροπρόθεσμα επιτόκια. Όλες οι χώρες που ανήκουν σήμερα στη ζώνη του ευρώ, τη λεγόμενη Ευρωζώνη, ανταποκρίθηκαν τελικά στις προϋποθέσεις αυτές, έστω και με τη βοήθεια της λεγόμενης «δημιουργικής λογιστικής» στην περίπτωση κρατικών Προϋπολογισμών, καθώς και μιας ιδιαίτερα ελαστικής ερμηνείας του κριτηρίου που αφορούσε το δημόσιο χρέος. Για ορισμένες χώρες, αυτό σήμαινε σημαντικές και εν μέρει απρόσμενες μακροοικονομικές αναπροσαρμογές κατά την περίοδο μετά το Maastricht, έστω και αν αυτή η διαδικασία είχε –κατά μία άποψη τουλάχιστον– αρνητικές επιπτώσεις στην παραγωγή και την απασχόληση. Όσο για τις τρεις χώρες (Ηνωμένο Βασίλειο, Σουηδία, Δανία) που επέλεξαν να παραμείνουν εκτός ONE, παρ' ότι πληρούσαν τα κριτήρια του Maastricht, η απόφασή τους δεν ήταν ίσως ανεξάρτητη από το υψηλό ποσοστό ευρωσκεπτικιστών που υπάρχει στο εκλογικό τους σώμα. Έτσι κι αλλιώς πάντως, η κοινή γνώμη εμφανίζεται αρκετά ευμετάβλητη ως προς την ONE. Στο Διάγραμμα 2 παρουσιάζονται στοιχεία ως προς την αποδοχή του ενιαίου νομίσματος σε κάθε ένα από τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. σε τρεις διαφορετικές χρονιές. Χώρες όπως το Λουξεμβούργο, το Βέλγιο και η Ιρλανδία βρίσκονται στις πρώτες θέσεις και το Ηνωμένο Βασίλειο σταθερά στην τελευταία. Εμφανίζονται επίσης αρκετές αυξομειώσεις στα ποσοστά αποδοχής του ευρώ: στη Γερμανία και τη Γαλλία, για παράδειγμα, τα ποσοστά αυξάνονται σημαντικά μεταξύ 1993 και 2004, ενώ στην Ελλάδα και την Ιταλία μειώνονται λόγω της σύνδεσης που κάνουν πολλοί στις χώρες αυτές ανάμεσα στο ευρώ και τον πληθωρισμό.

Τα εθνικά νομίσματα των χωρών που μετέχουν στην ONE έχουν σήμερα αντικατασταθεί από το νέο κοινό νόμισμα. Προηγήθηκε μια μεταβατική περίοδος (1999-2001), κατά τη διάρκεια της οποίας ήταν προσδεμένα στο ευρώ, που τότε δεν ήταν παρά εικονικό νόμισμα, διατηρώντας παράλληλα αμετάκλητα καθορισμένες συναλλαγματικές ισοτιμίες μεταξύ τους. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), που έχει την έδρα της στη Φρανκφούρτη, έχει πια την αποκλειστική αρμοδιότητα για τη χάραξη της ευρωπαϊκής νομισματικής πολιτικής, στην οποία περιλαμβάνονται η συναλλαγματική πολιτική και η διαχείριση των ξένων αποθεμάτων. Πρωταρχικός στόχος της ΕΚΤ είναι η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών και μόνο δευτερευόντως (και αν), η αύξηση

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Λαϊκή υποστήριξη στο κοινό νόμισμα, 1993, 2000, 2004 (ποσοστό υπέρ και κατά)

Πηγή: Ευρωβαρόμετρο (φθινόπωρο 1993, φθινόπωρο 2000, άνοιξη 2004).

των ρυθμών ανάπτυξης και η αντιμετώπιση της ανεργίας. Το μοντέλο με το οποίο λειτουργεί η ΕΚΤ ακολουθεί κατά βάση το πρότυπο της γερμανικής κεντρικής τράπεζας, χωρίς μάλιστα να υπάρχει σε ευρωπαϊκό επίπεδο αντίστοιχη πολιτική εξουσία: είναι ανεξάρτητη, απόλυτα προστατευμένη από ενδεχόμενες πολιτικές επεμβάσεις και, πρακτικά, δεν υπόκειται καν σε έλεγχο. Η εξαμελής Εκτελεστική Επιτροπή της, η οποία και ασκεί τη διοίκηση, περιλαμβάνει τον πρόεδρο, τον αντιπρόεδρο και τέσσερα ακόμη μέλη που διορίζονται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για οκτώ χρόνια και δίχως δικαίωμα ανανέωσης της θητείας τους. Υπάρχει επίσης και το Διοικητικό Συμβούλιο, στο οποίο μετέχουν τα έξι μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής καθώς και οι διοικητές των δώδεκα επιμέρους κεντρικών τραπεζών.

Το Διοικητικό Συμβούλιο είναι το όργανο που αποφασίζει με απλή πλειοψηφία για θέματα όπως είναι τα επιτόκια, οι απαιτήσεις σε αποθέματα και η ρευστότητα του συστήματος. Με την αρχή της απλής πλειοψηφίας είναι προφανές ότι αποκτούν δυσανάλογα μεγάλο βάρος τα μικρότερα κράτη-μέλη από την άλλη όμως, θεωρείται δεδομένο ότι οι διοικητές των επιμέρους κεντρικών τραπεζών, και πολλώ μάλλον τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής, δεν εκπροσωπούν τα συμφέροντα της χώρας τους. Ο λόγος, μάλιστα, που δε δημοσιοποιούνται τα πρακτικά των συνεδριάσεων, και επομένως δεν αποκαλύπτεται πώς ψήφισε κάθε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου, είναι ακριβώς για να αποφεύγεται η άσκηση πολιτικών πιέσεων. Αν, λοιπόν, λάβει κανείς υπόψη του ότι και η εθνική νομοθεσία έχει αλλάξει ώστε να κατοχυρώνεται η ανεξαρτησία της κεντρικής τράπεζας κάθε χώρας, θα μπορούσε να πει ότι η ευθύνη για την ευρωπαϊκή νομισματική πολιτική έχει ανατεθεί συνειδητά σε ειδικούς. Με άλλα λόγια, η ΟΝΕ δε συνεπάγεται μόνο μεταβίβαση εξουσιών από το εθνικό στο ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά και μεταβίβαση –κατά κανόνα τουλάχιστον– εξουσιών από τους εκλεγμένους αντιπροσώπους του λαού σε τεχνοκράτες. Επιπλέον, με δεδομένο ότι τα έξι μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής είναι αυτά που καθορίζουν την ατζέντα της ΕΚΤ και εποπτεύουν την εφαρμογή των αποφάσεων της μέσω Οδηγιών προς τους διοικητές των επιμέρους κεντρικών τραπεζών, μπορεί κανείς βάσιμα να ισχυριστεί ότι στην περίπτωση της ΟΝΕ το σύστημα λήψης αποφάσεων πλησιάζει στο ομοσπονδιακό μοντέλο περισσότερο απ' όσο οποιοσδήποτε άλλος ευρωπαϊκός θεσμός.

Η ΕΚΤ έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα για την έκδοση νομίσματος. Ο δανεισμός προς τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών καθώς και κάθε μορφή «νομισματικής χρηματοδότησης» απαγορεύεται, όπως επίσης απαγορεύονται οποιαδήποτε μορφής «σωστικές παρεμβάσεις» και εγγυήσεις υπέρ των υπερχρεωμένων κυβερνήσεων και δημοσίων οργανισμών. Επίσης υπάρχει πρόβλεψη για το μελλοντικό ρόλο της ΕΚΤ ως προς τον προληπτικό έλεγχο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, αν και το πράσινο φως για κάτι τέτοιο θα πρέπει να δοθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Έως τότε, ο εποπτικός αυτός ρόλος,

καθώς και ο ρόλος του τελικού δανειστή, θα παραμείνει αποκλειστική αρμοδιότητα των επιμέρους κεντρικών τραπεζών. Από την άλλη, η Συνθήκη αναγνωρίζει στο Συμβούλιο Υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών (ECOFIN) αρμοδιότητες σε θέματα συναλλαγματικής πολιτικής της Ένωσης, και ειδικότερα το δικαίωμα να διαπραγματεύεται διεθνείς συμφωνίες και να διατυπώνει «γενικές κατευθυντήριες γραμμές», γεγονός που οπωσδήποτε δημιουργεί κάποια ασάφεια ως προς την ακριβή κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ ΕΚΤ και ECOFIN σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση της συναλλαγματικής πολιτικής.

Η Συνθήκη του Maastricht δε δημιούργησε νέα θεσμικά όργανα για την άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία παραμένει αρμοδιότητα των εθνικών κυβερνήσεων, ούτε και κάνει λόγο για κάποιου είδους ομοσπονδιακή κατεύθυνση στο συγκεκριμένο πεδίο, ικανή να οδηγήσει σε έναν πολύ μεγαλύτερο κοινοτικό Προϋπολογισμό. Από την άλλη, προβλέπει την ενίσχυση των υφιστάμενων μηχανισμών πολυμερούς εποπτείας, επιχειρώντας παράλληλα να προσδιορίσει αρκετά λεπτομερειακά τι αποτελεί «οικονομικά ορθή» συμπεριφορά και τι όχι. Μετά από σύσταση λοιπόν της Επιτροπής, το ECOFIN διατυπώνει κάθε χρόνο «τις γενικές κατευθυντήριες γραμμές της οικονομικής πολιτικής που θα ασκήσουν η Ε.Ε. και τα κράτη-μέλη», παρ' ό,τι εξακολουθούν να θεωρούνται κατά κανόνα ως ένα είδος «ήπιου» συντονισμού των δημοσιονομικών –και ενίοτε και των ευρύτερα οικονομικών– πολιτικών που ασκούν τα επιμέρους κράτη-μέλη.

Πολύ πιο συγκεκριμένη και πιο αυστηρή είναι, αντίθετα, η Συνθήκη του Maastricht στο ζήτημα των κρατών-παραβατών, και ειδικότερα στο λεγόμενο ζήτημα των υπερβολικών ελλειμμάτων. Μάλιστα, το 1997, με την υιοθέτηση του Συμφώνου Ανάπτυξης και Σταθερότητας (η λέξη «Ανάπτυξη» προστέθηκε μάλλον για την τιμή των όπλων στη συγκεκριμένη περίπτωση), η Ε.Ε. έγινε ακόμη πιο αυστηρή στο θέμα των ελλειμμάτων. Το Σύμφωνο, που ήταν απόρροια έντονων γερμανικών πιέσεων, αποσκοπούσε στη δημοσιονομική σταθερότητα των χωρών που θα μετείχαν στην ΟΝΕ, προβλέποντας κυρώσεις, με τη μορφή προστίμων που μπορεί να φτάσουν έως και το 0,5% του ΑΕΠ, για τις χώρες εκείνες των οποίων τα δημοσιονομικά ελλείμματα θα ξεπερνούσαν (με εξαίρεση, βέβαια, ορισμένες έκτακτες περιστάσεις) το 3% του ΑΕΠ. Έτσι, το όριο του 3% για τα ελλείμματα έγινε πολύ πιο πειστικό, ενώ παράλληλα οι υψοσχελισμένοι εθνικοί Προϋπολογισμοί θεωρήθηκαν μεσοπρόθεσμα ο κανόνας και τα κράτη-μέλη υιοθέτησαν αντίστοιχα σταθεροποιητικά προγράμματα. Μολαταύτα, σε μια από τις απρόβλεπτες εκείνες ανατροπές που επιφυλάσσει συχνά η Ιστορία, το 2002 η δεύτερη χώρα (μετά την Πορτογαλία) στην οποία υπήρξε υπέρβαση του ορίου του 3% ως προς τα δημοσιονομικά ελλείμματα ήταν η Γερμανία.

Σήμερα, πριν από τις μηνιαίες συνεδριάσεις του ECOFIN, συνεδριάζουν οι υπουργοί Εθνικής Οικονομίας των χωρών που μετέχουν στη ζώνη του ευρώ. Αν

και το νέο αυτό όργανο, το λεγόμενο Euro Group (η Ομάδα του Ευρώ), δεν έχει αποκτήσει ακόμη νομική υπόσταση, η σημασία του γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη, καθώς αποτελεί το μόνο forum στο οποίο οι δώδεκα υπουργοί έχουν την ευκαιρία να ανταλλάσσουν απόψεις για τις εξελίξεις στην Ευρωζώνη και να βρίσκονται σε προνομιακό διάλογο με την ΕΚΤ. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλίζεται ίσως ο αποτελεσματικότερος συντονισμός των επιμέρους ασκούμενων πολιτικών, αν και υπάρχουν σαφώς όρια στην επίδραση που ασκούν σ' έναν υπουργό μέθοδοι όπως η πίεση των ομολόγων του και η αποτίμηση της απόδοσης της χώρας του σε σύγκριση με εκείνη των άλλων εταίρων. Με δεδομένο πάντως τον κρίσιμο ρόλο της ΟΝΕ και του κοινού νομίσματος, η ενδεχόμενη θεσμοποίηση του Euro Group θα σήμαινε και παγίωση της διάκρισης μεταξύ χωρών «εντός» και «εκτός» ΟΝΕ, με ό,τι αυτό συνεπάγεται από οικονομική αλλά και από ευρύτερη πολιτική άποψη.

Η ΟΝΕ υποτίθεται ότι θα υποστηριζόταν από ανάλογα βήματα προς την κατεύθυνση της πολιτικής ένωσης – έτσι τουλάχιστον ισχυρίζονταν οι Γερμανοί και ορισμένοι άλλοι όσο διαρκούσαν οι διαπραγματεύσεις για τη Συνθήκη του Maastricht. Αυτό που είχαν συνήθως κατά νου οι υποστηρικτές της πολιτικής ένωσης ήταν η περαιτέρω ενίσχυση των ευρωπαϊκών θεσμών, καθώς και ειδικότερα μέτρα για την αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος. Ωστόσο, πολύ λίγο επηρεάστηκαν οι σχετικές διεργασίες από τη Συνθήκη του Maastricht, και ακόμη λιγότερο από τις μεταγενέστερες αναθεωρήσεις της. Αντίθετα, θα μπορούσε να πει κανείς ότι με την ΟΝΕ το χάσμα μεταξύ οικονομικής και πολιτικής ενοποίησης διευρύνθηκε.

Η ΟΝΕ και όλες οι ατέλειές της είναι σε μεγάλο βαθμό απόρροια της εποχής της ως προς την πολιτική σκοπιμότητα και τις οικονομικές ιδέες. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι οι διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη Συνθήκη του Maastricht, καθώς και σε άλλες μεταγενέστερες ρυθμίσεις, έγιναν από ανθρώπινα όντα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Από όντα, με άλλα λόγια, που δε διακρίνονται πάντοτε για τον απόλυτο ορθολογισμό τους (τουλάχιστον στα οικονομικά ζητήματα), ενώ παράλληλα κουβαλάνε τις ιδιαίτερες ιδεολογικές αποσκευές τους, των οποίων μάλιστα το περιεχόμενο συχνά αλλάζει, ανάλογα με την πολιτική και την οικονομική συγκυρία. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν σε συνθήκες περιορισμένης πληροφόρησης, με την ΟΝΕ να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας εν εξελίξει ευρύτερης συζήτησης για το μέλλον της Ευρώπης. Στις Διακυβερνητικές Διασκέψεις, οι οποίες και οδήγησαν σε όλες τις αναθεωρήσεις των Συνθηκών της Ε.Ε., όλα τα κράτη-μέλη είναι θεωρητικά ίσα και έχουν δικαίωμα άσκησης veto. Έλα, όμως, που ορισμένες χώρες είναι πάντα πιο... ίσες από άλλες. Η ΟΝΕ, με τη μορφή τουλάχιστον που προβλέπει η Συνθήκη του Maastricht και οι αποφάσεις που ακολούθησαν, αντανάκλα το έντονο ενδιαφέρον της Γαλλίας για τη νομισματική ένωση, την ικανότητα της Γερμανίας να επιβάλει τις προδιαγραφές, την επικράτηση μονεταριστικών αντιλή-

φρων, καθώς και την έλλειψη επαρκούς υποστήριξης στις προσπάθειες να αντιμετωπιστεί το πολιτικό έλλειμμα της Ε.Ε.

Τα οικονομικά της Ένωσης συζητήθηκαν πολύ μεταξύ των οικονομολόγων. Καταρχάς υπήρξε διάσταση απόψεων για το αν τα πλεονεκτήματα που προσφέρει το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα είναι πιο σημαντικά από τα μειονεκτήματα λόγω της εγκατάλειψης ισχυρών μηχανισμών άσκησης πολιτικής σε εθνικό επίπεδο. Φυσικά, αλλιώς τίθεται το ζήτημα για μια χώρα όπως το Βέλγιο, και αλλιώς για μια χώρα όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, καθώς ο βαθμός «ανοίγματος» της εθνικής οικονομίας είναι ένας από τους κρίσιμους παράγοντες. Η Ε.Ε. πολύ απέχει από το να είναι μια «βέλτιστη νομισματική ζώνη», αν και θα μπορούσε να εξελιχτεί εκ των υστέρων σε κάτι ανάλογο. Η ευρωπαϊκή οικονομία δεν είναι ακόμη αρκετά ομοιογενής· επομένως, οι επιμέρους χώρες και περιφέρειες υπόκεινται σε ασύμμετρους κραδασμούς, την ίδια στιγμή που δεν υπάρχουν σήμερα επαρκείς μηχανισμοί προσαρμογής (όπως ελαστικές αγορές εργασίας, υψηλή εργασιακή κινητικότητα ή εκτεταμένες μεταβιβάσεις πόρων), ικανοί να υποκαταστήσουν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες σε αυτόν τους το ρόλο. Όμως, πόσο αποτελεσματικό εργαλείο μπορεί να είναι ο μηχανισμός συναλλαγματικών ισοτιμιών σ' έναν κόσμο όπου κυριαρχούν η αστάθεια στις χρηματοοικονομικές αγορές και ο υψηλός βαθμός κινητικότητας του διεθνούς κεφαλαίου; Και κατά πόσο, άραγε, μπορεί να υπάρξει πράγματι ενιαία ευρωπαϊκή αγορά, με συνεχώς κυμαινόμενες συναλλαγματικές ισοτιμίες μεταξύ των επιμέρους νομισμάτων; Σε αυτά τα ερωτήματα οι οικονομολόγοι αδυνατούν να απαντήσουν με κατηγορηματικό τρόπο. Όσο για την ΟΝΕ ειδικότερα, η εν ευρεία έννοια απάντηση δόθηκε στο ανώτατο πολιτικό επίπεδο και κυρίως μέσω πολιτικών επιχειρημάτων, ενώ στους ειδικούς και στους τεχνοκράτες ανατέθηκε ο άχαρος ρόλος να διαπραγματευθούν τις λεπτομέρειες – αντίθετα με ό,τι συνέβη στην περίπτωση της Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς, οπότε, αν μη τι άλλο, ήταν δεδομένη η συμφωνία και η υποστήριξη της συντριπτικής πλειοψηφίας των οικονομολόγων.

Η ιδιαίτερη έμφαση στη σταθερότητα των τιμών ως πρωταρχικού –αν όχι και αποκλειστικού– στόχου της ΕΚΤ στο πεδίο της νομισματικής πολιτικής, σε συνδυασμό και με την προβλεπόμενη ανεξαρτησία της, αντανάκλα κατά βάση τις ανησυχίες των Γερμανών και την επιθυμία τους να εξαγάγουν το επιτυχημένο (έως πρόσφατα τουλάχιστον) μοντέλο τους, αλλά και το ιδιαίτερο βάρος που είχαν οι μονεταριστικές αντιλήψεις, καθώς και την αυξημένη επιρροή «της αδελφότητας των διοικητών των κεντρικών τραπεζών», οι οποίοι και συνέταξαν εν πολλοίς τον εσωτερικό κανονισμό της ΕΚΤ. Η νομισματική πολιτική δε θεωρείται ότι επηρεάζει μακροπρόθεσμα τις μεταβλητές της πραγματικής οικονομίας, αλλά μόνο βραχυπρόθεσμα και με σημαντικές συνέπειες ως προς το ύψος του πληθωρισμού. Επιπλέον, με την κατοχύρωση της ανεξαρτησίας των κεντρικών τραπεζών επιδιώκεται να προστατευτεί η νομισματική πολιτική α-

πό τις επεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας και από ενδεχόμενες προεκλογικές παροχές. Τέλος, επειδή η ΕΚΤ είναι νέος θεσμός, δίχως καμιά ιστορία πίσω του, το νομικό της καθεστώς ήταν ακόμη πιο περιοριστικό, σε μια προσπάθεια να εξασφαλιστεί η αναγκαία αξιοπιστία της στις αγορές.

Με δεδομένη την ανεπάρκεια των μηχανισμών προσαρμογής της ΟΝΕ, μια λύση θα ήταν να ενισχυθεί η ευελιξία των επιμέρους δημοσιονομικών πολιτικών, ώστε να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των ασύμμετρων κραδασμών, ή έστω του ελλιπούς συγχρονισμού των οικονομικών κύκλων. Υπάρχει, ωστόσο, πάντοτε και ο κίνδυνος των λαθρεπιβιβάτων σε εθνικό (ή ακόμα και περιφερειακό) επίπεδο, οι οποίοι θα λειτουργούν υπό την προστατευτική ασπίδα της Ε.Ε., στο βαθμό ασφαλώς που θεωρείται δεδομένο ότι δεν μπορεί να βασιστεί κανείς στις αγορές για τον αποτελεσματικό περιορισμό των υπερβολικών κρατικών δαπανών (ή και της υποφορολόγησης των πολιτών). Τελικά, οι σχετικοί φόβοι υπερίσχυαν της όποιας επιθυμίας για δημοσιονομική ευελιξία, μια και οι Γερμανοί αμφέβαλλαν για τη σοβαρότητα και αξιοπιστία ορισμένων εταίρων τους, ενώ αντίθετα η δημοσιονομική σταθεροποίηση αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της «οικονομικής ορθότητας». Αυτό ήταν, με λίγα λόγια, το υπόβαθρο που οδήγησε στο ιδιαίτερα σκληρό και άκαμπτο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, το οποίο στη συνέχεια αγνοήθηκε και τελικώς αναθεωρήθηκε (ευνουχίστηκε, θα υποστήριζαν μερικοί). Ο αρχικός στόχος ήταν να λειτουργήσουν οι αυστηροί κανόνες ως υποκατάστατο για την έλλειψη θεσμικού/ιστορικού υπόβαθρου που χαρακτήριζε την ΟΝΕ, και μάλιστα σε μια περίοδο που αρκετοί έσπευδαν να διακηρύξουν ότι το κείνσιανικό μοντέλο είχε φάει οριστικά τα ψωμιά του. Ανάλογη ήταν η στάση και απέναντι στο ενδεχόμενο ενός ομοσπονδιακού φορολογικού συστήματος υπό συνθήκες ΟΝΕ. Η Έκθεση MacDougall είχε προτείνει το 1977 μια σημαντική αύξηση του κοινοτικού Προϋπολογισμού, θεωρώντας παράλληλα το σαφώς σταθεροποιητικό ρόλο της προϋπόθεσης για την ομαλή λειτουργία της ΟΝΕ. Τα πράγματα, όμως, είχαν αλλάξει στη δεκαετία του '90, καθώς ούτε οι Γερμανοί ήταν πια πρόθυμοι να πληρώνουν, ούτε και η ίδια η ιδέα της σταθεροποίησης ήταν πια της μόδας.

Έτσι οι αρχιτέκτονες της ΟΝΕ απέρριπταν τις ενδοκοινοτικές δημοσιονομικές μεταβιβάσεις πόρων ως αυτόματο μηχανισμό προσαρμογής, ενώ παράλληλα επέβαλλαν αυστηρούς περιορισμούς στη φορολογική πολιτική των επιμέρους κρατών-μελών. Αυτές τους οι επιλογές σήμαιναν και ότι πίστευαν (έστω και δίχως να το δηλώνουν) είτε πως η οικονομική σύγκλιση –και επομένως και η σύγκλιση ως προς τις συλλογικές διαπραγματεύσεις στις ευρωπαϊκές χώρες– θα ήταν πολύ σύντομη, περιορίζοντας έτσι την ανάγκη για μηχανισμούς προσαρμογής, είτε πως οι αγορές εργασίας θα γίνονταν πολύ πιο ελαστικές και επομένως πιο ικανές να απορροφούν τους ασύμμετρους κραδασμούς. Η κυρίαρχη σήμερα «οικονομική ορθοδοξία» θα έδινε ασφαλώς έμφαση στην ελαστικότητα της αγοράς εργασίας. Πράγματι, τα τελευταία χρόνια

ασκούνται πολλές πιέσεις προς αυτήν την κατεύθυνση από διεθνείς οργανισμούς, από ορισμένες κυβερνήσεις, καθώς και από τη μεγάλη πλειοψηφία των οικονομολόγων. Ωστόσο, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι οι Γερμανοί, για παράδειγμα, είναι πρόθυμοι να αντικαταστήσουν το κορπορατιστικό τους μοντέλο στις σχέσεις κεφαλαίου και εργασίας με το αμερικανικό μοντέλο της ευελιξίας στην αγορά εργασίας. Οι επιτυχίες που είχε στο παρελθόν η Bundesbank σε ό,τι αφορά τη συγκράτηση του πληθωρισμού δεν ήταν ασφαλώς ανεξάρτητες από τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε –και εξακολουθεί να λειτουργεί– το γερμανικό πολιτικό σύστημα, και ειδικότερα με τις σχέσεις μεταξύ κυβέρνησης, επιχειρηματικού κόσμου και οργανωμένης εργασίας. Άλλωστε, ένα από τα προβλήματα που ενδέχεται να αντιμετωπίσει η ΕΚΤ είναι ακριβώς το γεγονός ότι δεν υπάρχουν όλα τα συστατικά μέρη αυτού του επιτυχημένου πακέτου.

Τα κριτήρια σύγκλισης ήταν κάτι εντελώς καινούργιο στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Για πρώτη φορά μια χώρα θα μπορούσε να συμμετέχει στη διαμόρφωση κοινής πολιτικής μόνο εφόσον συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις. Πολλές και διάφορες αντιρρήσεις και κριτικές έχουν ακουστεί για τα κριτήρια σύγκλισης: ότι έχουν μηχανιστικό χαρακτήρα, ότι ορισμένα είναι αυθαίρετα ή περιττά, ότι αγνοούν την πραγματική σύγκλιση, ακόμη και ότι οδηγούν σε ύφεση. Στην καλύτερη περίπτωση μπορούν να θεωρηθούν κατά προσέγγιση (αλλά και εφήμεροι) δείκτες σταθεροποίησης σε μια χώρα που επιθυμεί να μετάσχει στην ΟΝΕ, αν και η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να ενδυναμώσει την αξιοπιστία της ΟΝΕ και της ΕΚΤ. Από αμιγώς οικονομική άποψη θα ήταν ίσως προτιμότερο να συντομευτεί η μεταβατική περίοδος, να γίνουν ελαστικότερες οι προϋποθέσεις για την ένταξη και να προβλέπονται πιο ουσιαστικοί (και πιο αυστηροί ίσως) όροι για την τελική φάση της ΟΝΕ. Όμως, από πολιτική σκοπιά κάτι τέτοιο δεν ήταν δυνατόν. Επίσης, τα κριτήρια σύγκλισης είχαν σκοπό να περιορίσουν –για ένα διάστημα τουλάχιστον– τον αριθμό των χωρών που θα συμμετείχαν στην τελική φάση της ΟΝΕ, έστω και αν αυτό δημιουργούσε ένα επικίνδυνο (πολιτικό) προηγούμενο. Ποιος μπορούσε, άλλωστε, να προβλέψει ότι, ούτε λίγο ούτε πολύ, έντεκα χώρες (και στη συνέχεια δώδεκα) θα κατάφερναν να «τρυπώσουν» στην ΟΝΕ με βάση τα κριτήρια του 1997, όταν δύο μόλις χρόνια πριν μόνο το Λουξεμβούργο πληρούσε τις προϋποθέσεις; Αυτά παθαίνει, όμως, όποιος ζει σε έναν κόσμο όπου οι πληροφορίες είναι περιορισμένες και οι δυνατότητες πρόβλεψης ακόμη λιγότερες. Υποθέτω ότι πολλοί οικονομολόγοι ζουν σ' έναν δικό τους, ξεχωριστό κόσμο.

Η ΟΝΕ δεν ξέφυγε από μια ισχυρή παράδοση ελιτισμού και απολίτικων τάσεων που χαρακτηρίζει την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Οι πιο κρίσιμες αποφάσεις λήφθηκαν σε επίπεδο κορυφής και πίσω από κλειστές πόρτες, τα κείμενα συντάχθηκαν από διοικητές κεντρικών τραπεζών και διπλωμάτες, κτίζοντας για την ΕΚΤ ένα φρούριο για τους ειδήμονες: οι απόψεις του μεγάλου κεφαλαίου κάθε άλλο παρά αγνοήθηκαν στην τελική φάση, ενώ από την πλειοψηφία

των πολιτών ζητήθηκε (στην καλύτερη περίπτωση) απλώς να συναινέσει. Οι δημόσιες συζητήσεις για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ΟΝΕ, τις ευρύτερες επιπτώσεις της ή τις εναλλακτικές λύσεις για την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος υπήρξαν πολύ περιορισμένες πριν από την υπογραφή της Συνθήκης – με εξαίρεση, ίσως, εκείνες τις χώρες, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου υπήρχαν έντονες τάσεις ευρωσκεπτικισμού από την αρχή. Η έλλειψη ενθουσιασμού κατά την περίοδο που ακολούθησε την υπογραφή της Συνθήκης του Maastricht αποτέλεσε δυσάρεστη έκπληξη για τις πολιτικές ελίτ των ευρωπαϊκών χωρών. Αν η Γερμανία και ορισμένες άλλες χώρες είχαν ακολουθήσει το παράδειγμα των Γάλλων, των Δανών και των Ιρλανδών και είχαν οργανώσει αντίστοιχα δημοψηφίσματα, ίσως το όλο εγχείρημα να είχε καταρρεύσει. Εκτός από τους συνήθεις ευρωσκεπτικιστές και υπόπτους Σκανδιναβούς και Βρετανούς, ακόμη και οι Γερμανοί έδειχναν αρχικά ελάχιστο ενθουσιασμό για την ΟΝΕ (Διάγραμμα 2). Στην περίπτωσή τους ωστόσο, η εμμονή της πολιτικής ηγεσίας στον συγκεκριμένο προσανατολισμό απέδωσε και η υποστήριξη της κοινής γνώμης στην ΟΝΕ αυξανόταν σταθερά κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου. Σε γενικές γραμμές πάντως, τα υψηλότερα ποσοστά λαϊκής αποδοχής της ΟΝΕ καταγράφονται μονίμως στην Ιταλία, τις χώρες της Benelux και τις λεγόμενες «χώρες της συνοχής», ενώ τα χαμηλότερα στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Μεγάλα ερωτήματα που αφορούν τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της ΟΝΕ ή τη σχέση της με άλλα πεδία άσκησης πολιτικής παραμένουν ως σήμερα αναπάντητα – σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, εσκεμμένα. Για όσους αρέσκονται να βλέπουν παντού συνωμοσίες, η ΟΝΕ δεν είναι παρά μια κραυγαλέα περίπτωση οικονομικής ολοκλήρωσης με απώτερο στόχο την πολιτική ολοκλήρωση και τη δημιουργία ευρωπαϊκού υπερκράτους. Άλλωστε, αλήθεια δεν είναι ότι η ευρωπαϊκή ενοποίηση έχει βασιστεί ως τώρα σε διαδικασίες που κατά κανόνα ξεκινούν από το οικονομικό και εν συνεχεία μετακυλίνουν στο πολιτικό επίπεδο;

3. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Δημιουργήσαμε ένα κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα με αδύναμο και μη ισορροπημένο θεσμικό πλαίσιο και με αυστηρούς κανόνες που προσπαθούν να καλύψουν αυτές τις ελλείψεις. Οι αρχιτέκτονες της ΟΝΕ επέλεξαν να φτάσουν ως εκεί που ήταν εφικτό από πολιτική άποψη, αναβάλλοντας για αργότερα ορισμένες κρίσιμες όσο και δύσκολες αποφάσεις – η αναβολή αυτή ήταν εν μέρει μόνο συνειδητή και εν μέρει αντανάκλαση των οικονομικών απόψεων και θεωριών που κυριαρχούσαν. Επιπλέον, η ολοκλήρωση της αγοράς έχει αποδειχτεί πάντα πιο εύκολη απ' ό,τι η πολιτική και η θεσμική ολοκλήρωση. Το αδύναμο θεσμικό πλαίσιο της ΟΝΕ, σε συνδυασμό και με τις εγγενείς ανισορρο-

πίες της, είναι πάντως πιθανό να έχει οικονομικό κόστος όχι μόνο σε επίπεδο παραγωγής και απασχόλησης, αλλά και δημιουργώντας τις βάσεις για ένα αδύναμο νόμισμα. Η πολιτική και η οικονομία είναι άρρηκτα δεμένες μεταξύ τους: τα πενιχρά οικονομικά αποτελέσματα από τη μία και το χαμηλό επίπεδο αποδοχής και νομιμοποίησης των νέων θεσμών, από την άλλη, είναι ενδεχόμενο όχι απλώς να συνδέονται μεταξύ τους αλλά και να αλληλοτροφοδοτούνται. Η αποκτηθείσα πείρα δείχνει ότι ο ασφαλέστερος δρόμος προς την καρδιά των ευρωπαίων πολιτών περνάει... από την τσέπη τους: ο βαθμός της λαϊκής υποστήριξης στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνδέεται άμεσα με υπαρκτά ή προσδοκώμενα οφέλη, ενώ παράλληλα η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής συνείδησης και ταυτότητας ακολουθεί μάλλον αργούς ρυθμούς. Δεν αποκλείεται το ίδιο να συμβεί και με την ONE, καθώς και με όλα όσα διακυβεύονται στο επίπεδο της οικονομικής διακυβέρνησης και της δημοκρατικής νομιμοποίησης.

Το γεγονός ότι το νέο νόμισμα έφτασε στις τσέπες των ευρωπαίων πολιτών σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και υψηλούς δείκτες ανεργίας, δεν είναι ασφαλώς προς όφελος της όλης διαδικασίας. Οι πολιτικές και οικονομικές ηγεσίες των επιμέρους κρατών-μελών εύχονταν (ή και προσεύχονταν) η πρώτη περίοδος οικονομικής ύφεσης μετά την κυκλοφορία του ευρώ να αργήσει όσο το δυνατόν περισσότερο, ώστε να δοθούν τα απαραίτητα περιθώρια στην ΕΚΤ και σε άλλα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα να εξασφαλίσουν την απαραίτητη νομιμότητα και αξιοπιστία, όχι μόνο απέναντι στις αγορές αλλά και απέναντι στους ευρωπαίους πολίτες. Ωστόσο, οι προσευχές τους δεν εισακούστηκαν εκεί που έπρεπε, και έτσι αναγκάστηκαν να διαχειριστούν τη νέα κατάσταση και το νέο νόμισμα κάτω από αντίξοες συνθήκες.

Το σημείο εκκίνησης μας είναι ο σταθεροποιητικός ρόλος της ONE, που θα πρέπει καταρχάς να βασιστεί σ' έναν συνεχή διάλογο μεταξύ της ΕΚΤ και ενός ευρωπαϊκού πολιτικού οργάνου που θα είναι υπεύθυνο για την οικονομική πολιτική της Ε.Ε. και θα λογοδοτεί στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Αυτό θα πρέπει κατ' επέκταση να ενθαρρύνει, έστω και με μικρά βήματα, έναν -μακράς πνοής- διάλογο για την κατεύθυνση και τις προτεραιότητες μιας ευρωπαϊκής οικονομικής πολιτικής, καθώς μάλιστα τα περιθώρια για άσκηση εθνικής οικονομικής πολιτικής στενεύουν (ή, έστω, υπάρχει η αίσθηση ότι στενεύουν) λόγω της ολοκλήρωσης των αγορών αλλά και λόγω των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες. Οι ευρωσκεπτικιστές έχουν, τελικά, δίκιο σε ορισμένα πολιτικά συμπεράσματά τους: αναπόφευκτα η ONE θα λειτουργήσει ενοποιητικά ως προς τις ασκούμενες οικονομικές πολιτικές, αλλά η διαδικασία αυτή δε θα είναι πιθανότατα ούτε σύντομη ούτε αδιατάρακτη.

Για να αναπληρώσουν την έλλειψη σχετικής πείρας και ιστορικού προηγούμενου, οι συντάκτες της Συνθήκης του Maastricht προσπάθησαν να ενισχύσουν

την αξιοπιστία της ΕΚΤ μέσω αυστηρών διατάξεων που να κατοχυρώνουν την ανεξαρτησία της από την πολιτική εξουσία, αλλά και την προσήλωσή της στο στόχο της σταθερότητας των τιμών. Όσο για την αποδοχή της από τους πολίτες, δεν έδειξαν να ενδιαφέρονται και τόσο, θεωρώντας πιθανότατα ότι ο νέος αυτός θεσμός, από τη στιγμή που θα αποδείκνυε την αποτελεσματικότητά του, θα εξασφάλιζε και την αναγκαία νομιμότητα. Με άλλα λόγια, δόθηκε κυρίως προτεραιότητα στην αξιοπιστία της ΕΚΤ απέναντι στις αγορές, και λιγότερο απέναντι στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Οι ρυθμίσεις που ισχύουν σήμερα βασίζονται σε ορισμένες υποθέσεις για το ρόλο της νομισματικής πολιτικής και για την αποσύνδεσή της από την αρχή της πλειοψηφικής δημοκρατίας. Ορισμένοι πάντως πιστεύουν ότι η ONE δε θα αντέξει τη δοκιμασία του χρόνου, τουλάχιστον στην Ευρώπη, καθώς αποτελεί μέρος του λεγόμενου «χρυσού ζουρλομανδύα», στον οποίο αναφέρθηκε πρώτος ο αμερικανός δημοσιογράφος Thomas Friedman (ο «χρυσός ζουρλομανδύας» τείνει να μετατρέψει το δημοκρατικό πολιτικό παιγνίδι στις προηγμένες κοινωνίες σε ανταγωνισμό μεταξύ περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματικών διαχειριστών του καπιταλιστικού συστήματος).

Στα επιμέρους κράτη-μέλη, μια ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα είναι υπόλογη στους δημοκρατικούς θεσμούς και μπορεί να αντλεί το κύρος της από τα αποθέματα νομιμότητας που διαθέτει κάθε εθνικό κράτος. Σε επίπεδο Ε.Ε. δεν ισχύει κάτι αντίστοιχο, με αποτέλεσμα ορισμένοι εξωτερικοί παρατηρητές να διατυπώνουν καταστροφολογικές προβλέψεις για το μέλλον της ONE, στις οποίες η οικονομική ορθοδοξία έρχεται αντιμέτωπη με την πολιτική πραγματικότητα σε περιόδους ύφεσης. Έστω και αν παρόμοιες προβλέψεις ακούγονται ακραίες, είναι σαφές ότι υπάρχει πρόβλημα νομιμότητας των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων γενικότερα, και ιδιαίτερα της ΕΚΤ.

Η ΕΚΤ έχει, λοιπόν, ανάγκη από ένα αντίστοιχο πολιτικό όργανο, ώστε και η ONE να λειτουργεί σωστότερα και αποτελεσματικότερα, αλλά και η ίδια να ενισχύσει την αξιοπιστία της και τη νομιμότητά της. Μια ανεξάρτητη κεντρική τράπεζα χωρίς αξιόπιστο πολιτικό συνομιλητή απέναντι στον οποίο να είναι υπόλογη, και ο οποίος με τη σειρά του να χαίρει δημοκρατικής νομιμότητας, δε θα πάψει ποτέ να είναι μια αδύναμη κεντρική τράπεζα, και αυτό οι αγορές -ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης- το αντιλαμβάνονται. Άλλωστε, η ανάλυση αυτή δείχνει να επιβεβαιώνεται και από την έως τώρα πείρα: η αδυναμία του ευρώ στις αγορές συναλλάγματος κατά τα πρώτα χρόνια της εισαγωγής του ήταν -εν μέρει τουλάχιστον- συνάρτηση της θεσμικής και πολιτικής αδυναμίας της ONE.

Αποκτώντας μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση με τα χρόνια, αλλά και έναν ισχυρότερο πολιτικό συνομιλητή με τη μορφή ενός ευρωπαϊκού θεσμού υπεύθυνου για τη χάραξη κοινής οικονομικής πολιτικής, η ΕΚΤ, τουλάχιστον έτσι ελπίζει κανείς, θα μπορούσε ίσως να γίνει λιγότερο συντηρητική και να λογοδοτεί

στους δημοκρατικά εκλεγμένους αντιπροσώπους των ευρωπαϊών πολιτών. Μάλιστα, όσο πιο γρήγορα υπάρξουν εξελίξεις προς αυτή την κατεύθυνση τόσο το καλύτερο για όλους τους ενδιαφερόμενους. Ανεξαρτησία δε σημαίνει έλλειψη ελέγχου και λογοδοσίας, και στην περίπτωση της ΕΚΤ είναι σαφές πως τα στοιχεία αυτά πρέπει να ενισχυθούν. Διακινδυνεύοντας, εξάλλου, καθώς να υπερβεί τα όρια μεταξύ ορθοδοξίας και αίρεσης (όπως ήδη έχουν κάνει και άλλοι), θα μπορούσε ενδεχομένως να παρατηρήσει ότι δεν αναφέρεται πουθενά στα «ιερά βιβλία» των κεντρικών τραπεζών πως ο καθορισμός των ορίων διακύμανσης του πληθωρισμού οφείλει να είναι προνόμιο μιας ανεξάρτητης κεντρικής τράπεζας – μπορεί η ανεξαρτησία της να αφορά απλώς τα μέσα που χρησιμοποιεί για να επιτευχθεί ο στόχος που έχουν θέσει οι πολιτικές αρχές.

Η οικονομική διάσταση της ΟΝΕ απαιτείται να γίνει πιο σαφής και να αποκτήσει ανάλογο θεσμικό πλαίσιο. Παράλληλα, θα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη ότι ο διαχρονικός ρόλος των εθνικών κρατών παραμένει σημαντικός, όπως επίσης και ότι τον κύριο όγκο του δημοσίου χρήματος θα εξακολουθήσουν να τον διαχειρίζονται οι εθνικές κυβερνήσεις. Η νομισματική ένωση απαιτεί και πιο αποτελεσματικό συντονισμό των δημοσιονομικών πολιτικών, ο οποίος να υπερβαίνει τους απλούς περιορισμούς των εθνικών ελλειμμάτων και τις γενικές οικονομικές κατευθυντήριες γραμμές, οι οποίες είναι κατά κανόνα υπερβολικά γενικές ώστε να μπορούν να επιδράσουν επί των εθνικών πολιτικών. Επιπλέον, απαιτείται ένας πιο αποτελεσματικός συντονισμός και μια πιο συμμετρική προσέγγιση στο ζήτημα των φορολογικών εσόδων, ικανή όχι μόνο να εξασφαλίζει τη δημοσιονομική σταθερότητα αλλά και να συμβάλλει στη αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της ύφεσης. Η ίδια επισήμανση της ανάγκης για συμμετρία ισχύει, φυσικά, και για τη νομισματική πολιτική, αν δε θέλουμε να συνεχίσουμε να δίνουμε μάχες που ανήκουν οριστικά στο παρελθόν.

Η Ε.Ε. έχει ανάγκη από ένα θεσμικό όργανο που να έχει τη συνολική εικόνα της ευρωπαϊκής οικονομίας και να μπορεί να χαράζει τις βασικές μακροοικονομικές προτεραιότητες, αφήνοντας περιθώρια για την άσκηση περισσότερο αναπτυξιακών πολιτικών στην Ένωση. Σήμερα το μίγμα πολιτικής που ακολουθείται είναι μάλλον προϊόν τύχης και όχι συντονισμού, αλλά και μονόπλευρα προσανατολισμένο. Φυσικά, αν υπήρχε ένα σταθεροποιητικό ταμείο σε επίπεδο Ε.Ε. και αν λειτουργούσαν αυτόματοι μηχανισμοί σταθεροποίησης σε έναν διευρυμένο κοινοτικό Προϋπολογισμό, τα πράγματα θα μπορούσαν να είναι πολύ διαφορετικά. Δυστυχώς όμως, οι πολιτικές προϋποθέσεις για μια τέτοια εξέλιξη δε φαίνεται να υπάρχουν.

Η ΟΝΕ απαιτεί αποτελεσματικότερο συντονισμό των οικονομικών πολιτικών με την ευρύτερη έννοια του όρου, ώστε οι διαδικασίες που ακολουθούνται στην Ε.Ε. –και που καλύπτουν όλο το φάσμα, από τους βασικούς άξονες στα θέματα απασχόλησης έως τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις– να αποκτή-

σουν την απαραίτητη (μεταξύ τους) συνοχή. Στο πλαίσιο μιας νομισματικής ένωσης με αδύναμους εσωτερικούς μηχανισμούς προσαρμογής, η έμφαση έχει δοθεί ως τώρα στη μεγαλύτερη ευελιξία των αγορών εργασίας ως μέσο για την απορρόφηση των ασύμμετρων κραδασμών. Η λεγόμενη «διαδικασία της Λισαβώνας» είχε σκοπό να λειτουργήσει ως εξωτερικός καταλύτης και ως ιδεολογική νομιμοποίηση για οδυνηρές εσωτερικές μεταρρυθμίσεις. Δεν έγινε, ωστόσο, επαρκώς αντιληπτό ότι από τις μεταρρυθμίσεις αυτές θα υπάρξουν χαμένοι, και επομένως θα πρέπει να αναμένονται ισχυρές αντιστάσεις από εκείνους που συμφέρον τους είναι να υπερασπιστούν το status quo (οι οποίοι, παρεμπιπτόντως, είναι όχι μόνο η πλειοψηφία αλλά και πολύ καλά οργανωμένοι). Η πείρα από προηγούμενες φάσεις της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δείχνει ότι οι εσωτερικές προσαρμογές έγιναν πάντοτε σε δυναμικό μακροοικονομικό περιβάλλον και με τη βοήθεια μηχανισμών αναδιανομής. Όσο θα αδυνατούμε να δημιουργήσουμε ανάλογες συνθήκες σήμερα, οι εκκλήσεις των οικονομολόγων για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις θα είναι καταδικασμένες να αφήνουν ασυγκίνητους τόσο τους πολιτικούς όσο και τους πολίτες που τους εκλέγουν. Παρά το γεγονός ότι πολλοί και για μεγάλο χρονικό διάστημα έχουν προσπαθήσει να υποβαθμίσουν το ρόλο της, η μακροοικονομική πολιτική μπορεί να παίξει θετικό ρόλο από αυτή την άποψη, δημιουργώντας συνθήκες που να οδηγούν σε υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης.

Η νομισματική ένωση απαιτεί οικονομική κυβέρνηση σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με σαφώς καθορισμένες εξουσίες και αποκεντρωμένη δομή. Σε μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε να γίνει σαφέστερος και ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (εξασφάλιση της αναγκαίας τεχνικής υποστήριξης στη διαδικασία της ολοκλήρωσης, έλεγχος συμμόρφωσης προς τις αποφάσεις, κ.ά.), η οποία έχει δράσει ως τώρα αρκετά αποτελεσματικά, αν λάβει κανείς υπόψη τις περιορισμένες αρμοδιότητες που της ανέθετε η Συνθήκη του Maastricht.

Ο όρος «οικονομική κυβέρνηση» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τους γάλλους Σοσιαλιστές, δίχως όμως το περιεχόμενό του να αποσαφηνιστεί ποτέ πλήρως – ίσως και σκόπιμα, μια και η Ε.Ε. δεν είναι ακόμη πολιτικά έτοιμη για ένα τέτοιο βήμα. Ωστόσο η απογοήτευση για το ανεπαρκές θεσμικό πλαίσιο της ΟΝΕ, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε οικονομική αδυναμία, είναι πιθανό να ενισχύσει τις φωνές που πιέζουν προς μια τέτοια κατεύθυνση. Βέβαια είναι πολύ πιο εύκολο να μιλάει κανείς για συντονισμό των επιμέρους οικονομικών πολιτικών, παρά να τον εφαρμόζει. Η σχετική διαδικασία προϋποθέτει, πιθανότατα, μακρά περίοδο μαθητείας. Το πρόβλημα είναι ότι, ενώ η μακροοικονομική πολιτική έχει ανάγκη μάλλον από κατά περίπτωση αντιμετώπιση των προβλημάτων παρά από αυστηρούς κανόνες, η Ε.Ε. δε διαθέτει τις απαραίτητες ιστορικές και πολιτικές προϋποθέσεις για να λειτουργεί με γνώμονα τη διακριτική της ευχέρεια.

Σημαντικά ζητήματα σχετικά με την αρχή της εθνικής κυριαρχίας, τα οποία

θεωρήθηκε σκόπιμο να κουκουλωθούν κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη Συνθήκη του Maastricht, είναι πολύ πιθανό να έλθουν σύντομα στην επιφάνεια. Ίσως τότε διαπιστώσουμε ότι αρκετοί από εκείνους που πρωταγωνίστησαν στην υιοθέτηση της ONE δεν είναι έτοιμοι να επωμισθούν και τις θεσμικές και πολιτικές της συνέπειες. Οι σημερινοί μηχανισμοί «ήπιου» συντονισμού θα μπορούσαν να ενισχυθούν, και επομένως να γίνουν πιο αποτελεσματικοί. Αυτό, όμως, θα σήμαινε σε ορισμένες περιπτώσεις και επιπλέον περιορισμούς στην εθνική κυριαρχία (και ειδικότερα στην κυβέρνηση και το κοινοβούλιο κάθε κράτους-μέλους) ως προς τις ασκούμενες οικονομικές πολιτικές. Για παράδειγμα, μια συμφωνία για κοινή ευρωπαϊκή στάση στο πεδίο της μακροοικονομικής πολιτικής θα όφειλε να θέσει όρια, τα οποία δε θα πρέπει να υπερβαίνει η δημοσιονομική πολιτική κάθε κράτους-μέλους, ενώ παράλληλα οι υπουργοί που θα μετείχαν σε ένα Συμβούλιο οικονομικής πολιτικής, το οποίο θα έπρεπε να θεσμοθετηθεί, θα λειτουργούσαν όλο και περισσότερο ως ενδιαμέσους ή ως ιμάντες μεταβίβασης. Κάτι τέτοιο, όμως, θα ενίσχυε υπερβολικά τη θέση τους απέναντι στους άλλους υπουργούς της κυβέρνησής τους, και αυτός είναι ένας ακόμη λόγος που δυσκολεύει τις εξελίξεις προς αυτή την κατεύθυνση.

Οι συνέπειες της ONE δε θα περιοριστούν ασφαλώς στην ασκούμενη μακροοικονομική πολιτική. Το κοινό νόμισμα αναμένεται να λειτουργήσει ως κατ' εξοχήν ενοποιητικός παράγοντας, κυρίως μέσω της αυξημένης διαφάνειας και συγκρισιμότητας των τιμών, και της εξάλειψης της αβεβαιότητας για τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, οδηγώντας έτσι σε εντονότερο διασυνοριακό ανταγωνισμό. Αυτό είναι και το σαφώς σημαντικότερο βήμα για τη δημιουργία πραγματικά Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς, οδηγώντας παράλληλα σε ακόμη μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση μεταξύ των επιμέρους οικονομιών και περαιτέρω αναδιάρθρωση μέσω διασυνοριακών συγχωνεύσεων και εξαγορών. Οι περισσότεροι οικονομολόγοι προσδοκούν σημαντική αύξηση του εμπορίου και των άμεσων ξένων επενδύσεων στο εσωτερικό της Ευρωζώνης. Η περαιτέρω ενοποίηση της αγοράς θα ασκεί με τη σειρά της πίεση για ενίσχυση της ευρωπαϊκής διάστασης σε αρκετά πεδία άσκησης πολιτικής, θέτοντας έτσι σε νέες βάσεις ζητήματα όπως είναι η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ ευρωπαϊκών και εθνικών θεσμών, αλλά και ο επιμερισμός των κερδών και των ζημιών μεταξύ χωρών, ή οικονομικών και κοινωνικών ομάδων. Η κινητικότητα και το μέγεθος των επιχειρήσεων θα επιβραβεύονται ακόμη περισσότερο σε συνθήκες ONE. Με λίγα λόγια, η ONE δεν πρόκειται να είναι πολιτικά ουδέτερη· μόνο ορισμένοι υπέρμετρα αφελείς τεχνοκράτες θα μπορούσαν, άλλωστε, να πιστεύουν κάτι τέτοιο.

Οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις στις χρηματοπιστωτικές αγορές είναι ένα από τα θέματα που κατέχουν ήδη εξέχουσα θέση στην ευρωπαϊκή ατζέντα. Η περαιτέρω ενοποίηση των αγορών και οι διασυνοριακές αναδιαρθρώσεις θα έ-

χουν επίσης σημαντικές επιπτώσεις στην πολιτική ανταγωνισμού. Τα ζητήματα που συνδέονται με τη φορολογική εναρμόνιση, και ειδικότερα με την αποτροπή του επιζήμιου φορολογικού ανταγωνισμού, υπήρξαν στο επίκεντρο των πιο έντονων συζητήσεων για αρκετό διάστημα. Μάλιστα, στο μέλλον το σχετικό ενδιαφέρον αναμένεται μάλλον να αυξηθεί, παρά να μειωθεί. Πώς μπορεί να συμβιβάσει κανείς τη φορολογική αυτονομία των επιμέρους κρατών-μελών με την ολοένα και πιο ευρωπαϊκή και οικουμενική διάσταση των αγορών και το κοινό ευρωπαϊκό νόμισμα; Από την άλλη, όσο οι υπόλοιποι μηχανισμοί προσαρμογής θα παραμένουν ανίσχυροι, η έμφαση θα εξακολουθήσει να δίνεται σχεδόν αποκλειστικά στην ευελιξία των αγορών εργασίας ως μέσο για την απορρόφηση των κραδασμών στο πλαίσιο της ONE, με όσα αρνητικά αυτό συνεπάγεται σε συνθήκες οικονομικής στασιμότητας.

Ο κίνδυνος να λειτουργήσει η ONE ως καταλύτης για τη δημιουργία δύο κατηγοριών μελών στο εσωτερικό της Ε.Ε. έγινε ακόμη μεγαλύτερος μετά τη νέα διεύρυνση. Ορισμένοι από τους νέους εταίρους δεν μπορούν να ανταποκριθούν σύντομα στα κριτήρια σύγκλισης που αφορούν το ύψος του πληθωρισμού, τα δημοσιονομικά ελλείμματα και τα επιτόκια. Ακόμη και αν τα κατάφερναν, το τίμημα, όσον αφορά τους ρυθμούς ανάπτυξης, θα ήταν βαρύ. Αρκετοί οικονομολόγοι είναι σήμερα πρόθυμοι να δεχτούν την άποψη ότι στην περίπτωση των αναπτυσσόμενων οικονομιών –και οι περισσότερες χώρες της νέας διεύρυνσης ανήκουν σε αυτήν ακριβώς την κατηγορία– ένας κάποιος πληθωρισμός μπορεί να είναι απαραίτητος για να πάρει μπροστά η μηχανή της ανάπτυξης. Προς το παρόν, μόνο η ένταξη της Σλοβενίας στην Ευρωζώνη το 2007 είναι δεδομένη.

Επίσης, θα χρειαστεί να ληφθούν αποφάσεις σχετικές με την αντιπροσώπευση της Ε.Ε. σε διεθνές επίπεδο. Η διατήρηση του σημερινού καθεστώτος, με βάση το οποίο τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. έχουν το καθένα τη δική του αντιπροσωπία σε διεθνείς οργανισμούς όπως είναι το ΔΝΤ ή το G7 (ή G8, όταν μετέχει και η Ρωσία), μάλλον δε θα έχει πια νόημα. Από τους διοικητές των επιμέρους κεντρικών τραπεζών έχει ήδη αφαιρεθεί τυπικά το δικαίωμα να ασκούν ανεξάρτητη νομισματική πολιτική, ή ακόμη και να διατυπώνουν ανεξάρτητη άποψη περί αυτής. Τώρα πλέον έχουμε και τον Κύριο Ευρώ στο πρόσωπο του εκλεγμένου προέδρου του Euro Group και πρωθυπουργού του Λουξεμβούργου, K. Juncker. Πόσο όμως είναι διατεθειμένοι οι ομόλογοί του να του αναθέσουν χρέη εκπροσώπου της Ευρωζώνης στις διεθνείς συναντήσεις;

Έχουν οι Ευρωπαίοι κοινές απόψεις και κοινά συμφέροντα να υπερασπιστούν ως προς το ρόλο των διεθνών χρηματοοικονομικών θεσμών και των αντιστοιχών κανόνων που διέπουν το χρηματοπιστωτικό σύστημα; Με βάση την ως τώρα εμπειρία και πάλι, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι, όσο οι απόψεις και τα συμφέροντα των Ευρωπαίων σε αυτά τα ζητήματα συνεχίζουν να εκπροσωπούνται χωριστά, το βάρος που θα έχει η φωνή τους στην παγκόσμια

οικονομική σκηνή και διακυβέρνηση θα παραμένει περιορισμένο, δυσανάλογα μικρό σε σχέση με το ρόλο που αντιστοιχεί στην Ε.Ε. Ανάλογες σκέψεις, άλλωστε, αποδείχτηκαν κατά το παρελθόν μία από τις κινητήριες δυνάμεις που οδήγησαν στην ΟΝΕ. Αυτό που μένει να αποδειχτεί είναι αν, σ' ένα διεθνές σύστημα που εξακολουθεί να σφραγίζεται από την αμερικανική ηγεμονία, οι Ευρωπαίοι θα μπορέσουν να ανταποκριθούν συλλογικά στην πρόκληση που αποτελεί η ανάδειξη του ευρώ σε ένα από τα μεγαλύτερα διεθνή νομίσματα, και να αναλάβουν τις αντίστοιχες ευθύνες.

Πολλά είναι τα ερωτήματα που παραμένουν ακόμη αναπάντητα σε αυτό το σημείο. Το μήνυμα, πάντως, είναι σαφές: η ΟΝΕ είναι εγχείρημα υψηλού κινδύνου. Ο αμετάκλητος καθορισμός των συναλλαγματικών ισοτιμιών και η εφαρμογή ενιαίας νομισματικής πολιτικής τη στιγμή που οι άλλοι μηχανισμοί προσαρμογής παραμένουν αδύναμοι και οι οικονομικές διαφορές δεν έχουν εκλείψει, εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους. Είναι πιθανό οι «απροσάρμοστοι» της παρέας να κληθούν να καταβάλουν υψηλό τίμημα. Αν δε γίνουν οι σωστοί χειρισμοί, η ΟΝΕ δεν αποκλείεται να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην παραγωγή και την απασχόληση, δημιουργώντας περισσότερους χαμένους παρά κερδισμένους. Μήπως η αστάθεια των αγορών συναλλάγματος, σε συνδυασμό και με το πόσο «ανοιχτές» είχαν γίνει οι οικονομίες των επιμέρους ευρωπαϊκών χωρών, δεν άφηναν πολλά περιθώρια για άλλες λύσεις και άλλες επιλογές; Είναι και αυτή μια άποψη, που ωστόσο σηκώνει πολλή συζήτηση. Παράλληλα, υπάρχουν και πολιτικοί κίνδυνοι, οι οποίοι συνδέονται με το έλλειμμα νομιμοποίησης της Ε.Ε. και με το αδύναμο θεσμικό της πλαίσιο, που δε διαθέτει τους απαραίτητους μηχανισμούς για την αντιμετώπιση ενδεχόμενων κρίσεων. Και κάτι ακόμη, που έχει μεγάλη σημασία: αν τα πράγματα πάνε στραβά, δε θα είναι εύκολο να βρεθεί η απαραίτητη «έξοδος κινδύνου».

Από την άλλη, για να λειτουργήσει και να αποδώσει η ΟΝΕ, χρειάζεται μια ισχυρότερη Ε.Ε. στο πολιτικό καθώς και στο οικονομικό σκέλος. Θα χρειαστούν επίσης δύσκολες διαρθρωτικές αλλαγές. Δεν είναι καθόλου εύκολα αυτά. Σε τελική ανάλυση, η ιστορία της ευρωπαϊκής ενοποίησης έχει σημαδευτεί από τολμηρές πρωτοβουλίες, τις οποίες οι κάθε είδους ευρωσkeptικιστές αντιμετώπιζαν πάντοτε με μεγάλη επιφυλακτικότητα και δυσπιστία, αν και, αργά ή γρήγορα, αναγκάζονταν να προσαρμοστούν σε μια ευρωπαϊκή πραγματικότητα που άλλαζε συνεχώς. Απομένει να αποδειχτεί αν η ΟΝΕ υπήρξε ή όχι ένα υπερβολικά τολμηρό βήμα για τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και κοινωνίες. Βέβαια, ανάμεσα στην ανοιχτή κρίση και στην περαιτέρω εμβάθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης υπάρχουν και αρκετές ενδιάμεσες εκδοχές, που αποτελούν συνήθως χαρακτηριστικό γνώρισμα της Ένωσης. Στην περίπτωση πάντως του ευρώ, οι μεσοβέζικες λύσεις μπορεί να έχουν υψηλό κόστος, ιδιαίτερα αν βαστήξουν πολύ.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- De Grauwe, P., *Τα οικονομικά της Νομισματικής Ένωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα 2001.
 De Grauwe, P., *Economics of Monetary Union*, 6η έκδοση, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005.
 Koutsiaras, N., *Understanding Economic and Monetary Union, Lecture Notes*, Institute of European Integration and Policy/Metamesonykties Ekdoseis 2005.
 Παπαντωνίου, Γ., κ.ά., *Ελλάδα. Η Ένταξη στην ΟΝΕ και οι Προκλήσεις του Μέλλοντος*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2004.
 Τσούκαλης, Λ., *Ποια Ευρώπη;*, Ποταμός, Αθήνα 2004.

ΙΧ. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Θοδωρής Πελαγίδης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο αρχικός ενθουσιασμός των ευρωπαίων πολιτών για την υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος, παρά τα αναμφισβήτητα οικονομικά πλεονεκτήματα, έχει κοπάσει. Μάλιστα ο σκεπτικισμός σχετικά με τα οφέλη που δεν έχουν γίνει ακόμη χειροπιαστά εντείνεται τελευταία. Δεν είναι μόνο η ευρωπαϊκή ανάπτυξη που είναι αναιμική, με αποτέλεσμα τη διατήρηση υψηλότατων ποσοστών ανεργίας· γενική είναι η διαπίστωση ότι η έλευση του ευρώ έφερε μαζί και την «ακρίβεια» (Pelagidis - Toay, 2006). Εν τω μεταξύ, το άνοιγμα των αγορών διεθνώς (παγκοσμιοποίηση) πιέζει επιπροσθέτως την ευρωπαϊκή οικονομία και η λεγόμενη παγκοσμιοποίηση δείχνει τα δόντια. Παραδοσιακές βιομηχανικές δραστηριότητες μετακινούνται προς περιοχές χαμηλού κόστους εργασίας, τεράστιες χρηματοοικονομικές ροές αλλάζουν καθημερινά πορεία, ασιατικά αγαθά κατακλύζουν τις ευρωπαϊκές οικονομίες και εκατομμύρια ανθρώπων μετακινούνται, με αποτέλεσμα οι αλλαγές να επισπεύδονται και η αβεβαιότητα για το μέλλον να κυριαρχεί.

Στο πλαίσιο αυτό, η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται να αντιμετωπίσει παλαιά και νέα οικονομικά προβλήματα. Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρονται και αναλύονται τα σημαντικότερα εξ αυτών. Γίνεται εκτενής επισκόπηση της βιβλιογραφίας, αλλά και τίγονται κρίσιμα ζητήματα και προτείνονται λύσεις. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται και αναλύονται οι διαταραχές της ζήτησης (demand disturbances) που προκύπτουν από τις ασύμμετρες δομές των επιμέρους εθνικών οικονομιών. Στη συνέχεια επισημαίνονται οι πιθανές πηγές αποσταθεροποίησης της ευρωπαϊκής οικονομίας, όπως η ασυμμετρία των σοκ ζήτησης, οι κίνδυνοι για το εμπόριο, οι άκαμπτες αγορές εργασίας, η ανεπάρκεια προσφοράς χρήματος στις περιφέρειες, ενώ παρουσιάζονται συνοπτικά και δύο λύσεις στα δομικά προβλήματα της ευρωπαϊκής οικονομίας – αυτή των ασύμμετρων, εθνικών πολιτικών και εκείνη της ενοποίησης των χρηματαγορών. Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου εξετάζονται συνοπτικά δύο ζητήματα που αντιμετωπίζει η Ε.Ε. με την έλευση της ολοκλήρωσης των αγορών διεθνώς (παγκοσμιοποίηση): τη φορολόγηση των κεφαλαίων και το ζήτημα της διατήρησης του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους.

2. Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΝΕ - ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ ΤΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ: ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΝΕ¹

α. Ευρώ: πλεονεκτήματα και προβλήματα

Η αντικατάσταση των εθνικών νομισμάτων από το ευρώ θεωρείται ότι ωφελεί τις επιμέρους ευρωπαϊκές οικονομίες, εξαφανίζοντας τις αβεβαιότητες στην οικονομική ζωή που προέρχονται από τις συχνές και απρόβλεπτες διακυμάνσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών και των επιτοκίων, παρέχοντας ταυτόχρονα καλύτερους όρους και συνθήκες συναλλαγών για την τουριστική και τη βιομηχανική οικονομία, αλλά και αυξάνοντας το εμπόριο. Μειώνει δε τη γραφειοκρατία που δημιουργείται από τις τράπεζες, καταργώντας τις προμήθειες και γενικότερα τα κόστη συναλλαγών (transaction costs), ενώ η καθιέρωση ενός ισχυρού και σταθερού νομίσματος, του ευρώ, εγγυημένο από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, συνιστά σημαντικότατο όφελος, καθώς καθιερώνει το ευρωπαϊκό νόμισμα ως διεθνές, με όλα τα επακόλουθα πλεονεκτήματα (European Economy, 1990· Emerson κ.ά., 1992· Gros - Thygesen, 1992). Το ευρώ, όπως υποστηρίζεται, θα επιτρέψει επίσης, στο εγγύς μέλλον, την καλύτερη πρόσβαση στις αγορές εντός και εκτός της Ε.Ε. για τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις. Αφετέρου, αυτή η διαδικασία θα προωθήσει οφέλη και για τους ευρωπαϊκούς καταναλωτές, οφέλη που προκύπτουν κυρίως από τη διαφάνεια, και επομένως τη «συγκρισιμότητα», δηλαδή τη διαφάνεια των τιμών (price transparency). Οι ανεπιφύλακτα ευνοϊκώς κείμενοι προς το εγχείρημα του ενιαίου νομίσματος οικονομολόγοι, πολιτικοί και σχεδιαστές πολιτικής υποστηρίζουν επίσης ότι το ευρώ θα επιφέρει και υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης του προϊόντος, οι οποίοι επιπροσθέτως αναμένεται να βοηθήσουν στην αποκλιμάκωση της ανεργίας.

Από την άλλη πλευρά, ο σκεπτικισμός σχετικά με τα οφέλη από την καθιέρωση του ευρώ επισύρει την προσοχή κυρίως στη θεωρία των Άριστων Νομισματικών Περιοχών (Optimum Currency Areas) (Mundell, 1961, 1963· McKinnon, 1963· Kenen, 1969). Η κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής (κεφάλαιο και εργασία) στο εσωτερικό της Ε.Ε., το αντίδοτο στις ασύμμετρες διαταραχές/μεταβολές ζήτησης σύμφωνα με τη θεωρία των Άριστων Νομισματικών Περιοχών (ΑΝΠ), είναι και παραμένει χαμηλή (Pelagidis, 1996α, 1996β). Οι αγορές εργασίας της Ε.Ε. ενοχοποιούνται ως σχετικώς άκαμπτες. Οι σχετικές μεταρρυθμίσεις των τελευταίων ετών δε θεωρείται ότι έχουν βελτιώσει ουσιαστικά την κατάσταση από ό,τι τουλάχιστον ήταν μια δεκαετία πριν, με αποτέλεσμα να υποστηρίζεται ότι η ασυμμετρία των διαταραχών της ζήτησης συνεχίζει να προκαλεί αποεπένδυση και ανεργία σε περιφερειακό επίπεδο (Cohen - Lefranc - Saint-Paul, 1997). Ο δε «δημοσιονομικός σταθεροποιητής» (fiscal

1. Βλ. G. Pagoulatos - T. Pelagidis (2004). Στο παρόν κείμενο περιλαμβάνονται και συνεισφορές του Γιώργου Παγουλάτου.

stabilizer), δηλαδή τα κεφάλαια που «προορίζονται» για τις μειονεκτούσες περιφέρειες ή/και τις «χώρες συνοχής» (cohesion countries), είναι σαφώς λιγότερα από την ενίσχυση που απαιτείται για την αποκατάσταση της οικονομικής δραστηριότητας κοντά στην πλήρη απασχόληση. Έτσι υποστηρίζεται ότι η Ευρώπη δεν πληροί τους βασικούς όρους μιας Άριστης Νομισματικής Περιοχής και το κόστος του ενιαίου νομίσματος, κυρίως εκείνο που αφορά την απώλεια προϊόντος και την υψηλή ανεργία, θεωρείται πολύ υψηλό για να αντισταθμιστεί από τα οφέλη, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα.

Ακόμα κι αν τα κριτήρια της θεωρίας των Άριστων Νομισματικών Περιοχών δεν πληρούνται στην ευρωπαϊκή περίπτωση, αυτό δε σημαίνει αναγκαστικά ότι το ενιαίο νόμισμα δεν πρέπει να είναι επιθυμητό. Άλλωστε, υπάρχουν πάντα και οι πολιτικοί λόγοι που αφορούν στην καθιέρωση του ευρώ, και οι οποίοι δε συνυπολογίζονται άμεσα στο στατικό ισοζύγιο κόστους-οφέλους, ενώ είναι φανερό ότι συνεισφέρουν στα οφέλη. Η επισήμανση και η αποσαφήνιση των προβλημάτων του ευρώ έχει μόνο σκοπό τη θεραπεία τους, δίνοντας ταυτόχρονα στους σχεδιαστές πολιτικής εκείνες τις διαθέσιμες επιλογές, ώστε οι τελευταίοι να χειριστούν καταλλήλως τις ατυχείς καταστάσεις, αποφεύγοντας λανθασμένες πολιτικές.

Από την άλλη, το νέο «παράδειγμα της αξιοπιστίας» (credibility paradigm) φωτίζει πτυχές που παραμελούνται από τη θεωρία των Άριστων Νομισματικών Περιοχών.² Σύμφωνα με το παράδειγμα αυτό, η χρησιμοποίηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας δεν είναι τόσο αποδοτικό εργαλείο πολιτικής όσο η θεωρία των Άριστων Νομισματικών Περιοχών υποστηρίζει ή υπονοεί, όσον αφορά τη δυνατότητα της συναλλαγματικής πολιτικής να εξουδετερώνει το κόστος των ασύμμετρων σοκ της ζήτησης. Αντιθέτως μάλιστα, όπως υποστηρίζεται από μερικούς συγγραφείς, χώρες με «αδύναμο» (soft) νόμισμα «αγοράζουν» δωρεάν αξιοπιστία από τις «ισχυρές» χώρες του «πυρήνα», ωφελούμενες έτσι τα μέγιστα (Persson - Tabellini, 1996).³ Πάντως, είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι η δεκαετία του '90 κληροδότησε μια Ευρώπη με απaráδεκτα υψηλά ποσοστά ανεργίας και με ένα σχετικά σημαντικό ποσοστό του ευρωπαϊκού πληθυσμού κάτω από το όριο της φτώχειας. Οι δυσμενείς αυτές εξελίξεις έχουν κλονίσει την πίστη πολλών ευρωπαίων πολιτών στην ενωμένη Ευρώπη και ιδιαίτερα στη δυνατότητα να επιτευχθεί η λεγόμενη «κοινωνική Ευρώπη», γεγονός που μπορεί στο άμεσο μέλλον να υπονομεύσει την παραπέρα ενοποίηση και κυρίως «εμβάθυνση» της Ε.Ε.

2. Για τα προβλήματα και τα επιχειρήματα που αφορούν την ανεπάρκεια του εργαλείου της συναλλαγματικής πολιτικής όσον αφορά την προσπάθεια σταθεροποίησης, βλ. De Grauwe (2000). Ιδιαίτερα δε την 6η έκδοση του ιδίου βιβλίου (2005). Κλασικό επίσης εγχειρίδιο, το ίδιο απαραίτητο με το προαναφερθέν για senior προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές, είναι το Baldwin - Wyplosz (2004).

3. Βλ. επίσης Πελαγίδης (1997).

Επομένως, είναι πολύ σημαντικό να επισημανθούν τα σημερινά προβλήματα που προκύπτουν από την καθιέρωση του ενιαίου νομίσματος και να αναγνωριστούν οι αιτίες που τα προκαλούν, ώστε να μετριαστεί το κόστος που, ειδάλλως, θα μπορούσε να διαδώσει τον ευρωπαϊκό πεσιμισμό και να υπονομεύσει ακόμη και την επιτυχία της ευρωπαϊκής διεύρυνσης. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι μια πιθανή αποτυχία να αντιμετωπιστούν τα οικονομικά προβλήματα της Ε.Ε. θα μπορούσε επίσης να κλονίσει τις προσπάθειες της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) να καθιερωθεί το ευρώ ως ένα διεθνές αποθεματικό νόμισμα.

β. Δυναμικές πηγές αποσταθεροποίησης

i. Η ασυμμετρία των διαταραχών ζήτησης μετατοπίζει το φορτίο της προσαρμογής στη χώρα που βρίσκεται σε οικονομική αποσταθεροποίηση

Το πρώτο σημείο αναφέρεται στην πιθανότητα διαφωνιών για τους στόχους και τις μεθόδους της νομισματικής πολιτικής, η οποία, ασκείται πλέον από την ΕΚΤ. Η πρώτη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση μιας ΑΝΠ εντοπίζεται στη συχνότητα εμφάνισης και την έκταση των διαταραχών της ζήτησης που παρουσιάζονται σε κάθε χώρα, καθώς και στην ταχύτητα προσαρμογής όσον αφορά τη διαδικασία της σταθεροποίησης (Eichengreen, 1990, 1992, 1993, 1997· Bayoumi - Eichengreen, 1992α, 1992β). Στην περίπτωση μιας ανοικτής οικονομίας, οι διαταραχές της ζήτησης μπορεί επίσης να εξαρτώνται το ίδιο από αστάθμητους ή εξωτερικούς παράγοντες, όπως μια αποκλιμάκωση της εξωτερικής ζήτησης ή μια μεταβολή στην τιμή του εισαγόμενου πετρελαίου. Η ασυμμετρία στις διαταραχές της ζήτησης μεταξύ διαφορετικών περιφερειών και χωρών προκύπτει, πάντως, κυρίως από το διαφορετικό συνδυασμό των αγαθών και υπηρεσιών που παράγουν. Η εξειδίκευση κάθε χώρας, σύμφωνα με τα σχετικά συγκριτικά πλεονεκτήματά της καθορίζει, ceteris paribus, τόσο τη συχνότητα εμφάνισης όσο και το μέγεθος των διαταραχών της ζήτησης και, ως εκ τούτου, αποτελεί έναν πρώτο αξιόπιστο παράγοντα για τον καθορισμό μιας «συναλλαγματικής ζώνης» ως βέλτιστης ή όχι. Αν και επισήμως οι διαμορφωτές οικονομικής πολιτικής της Ευρώπης (European Economy, 1990· Emerson κ.ά., 1992) επιμένουν στην ικανότητα της ΟΝΕ να επιφέρει τη σύγκλιση των παραγωγικών δομών στην Ένωση, η οικονομική θεωρία δεν αφήνει αμφιβολίες για το ότι όσο βαθύτερη είναι η ολοκλήρωση των αγορών τόσο υψηλότερη είναι η παραγωγική εξειδίκευση των περιφερειών που την απαρτίζουν (Krugman, 1993· Krugman - Obstfeld, 1994· Tenreyro - Barro, 2003).⁴ Επομένως, όσο εντονότερες

4. Αν και έχει υπάρξει μια καθολική τομεακή μετατόπιση της απασχόλησης της Ε.Ε. προς τον τομέα των υπηρεσιών, η απασχόληση στη γεωργία παραμένει σημαντικά υψηλότερη στα απομακρυσμένα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Η απασχόληση στη βιομηχανία ως ποσοστό της συνολικής απα-

είναι οι διαφορές στις δομές της παραγωγής τόσο μεγαλύτερη είναι η συχνότητα εμφάνισης και το μέγεθος των διαταραχών της ζήτησης στην κάθε χώρα και, επομένως, τόσο δυσμενέστερες οι επιπτώσεις στην περίπτωση που οι αγορές εργασίας είναι σχετικώς άκαμπτες.⁵ Ο Eichengreen (1997) παρέχει, μάλιστα, στοιχεία σύμφωνα με τα οποία οι χώρες «πυρήνες» της Ε.Ε. (Γερμανία, Γαλλία, Κάτω Χώρες και Δανία) δοκιμάζουν πολύ διαφορετικές διαταραχές ζήτησης από εκείνες που επηρεάζουν άλλα κράτη-μέλη, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιταλία, η Ισπανία, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα.⁶

Στην περίπτωση πολλών χωρών και νομισμάτων, οι κυβερνήσεις μπορούν να χρησιμοποιήσουν οικονομικές πολιτικές διαχείρισης της ζήτησης για την αντιμετώπιση ασύμμετρων διαταραχών της ζήτησης, με άλλα λόγια να επιτύχουν την προσαρμογή εφαρμόζοντας κατάλληλη διευκολυντική νομισματική πολιτική και χρησιμοποιώντας το εργαλείο της συναλλαγματικής ισοτιμίας για να διορθώσουν τις εξωτερικές ανισορροπίες. Όσο μεγαλύτερα είναι τα ασύμμετρα σοκ τόσο υψηλότερη είναι η χρησιμότητα άσκησης ανεξάρτητης εγχώριας νομισματικής πολιτικής. Όμως η ΟΝΕ προϋποθέτει εξ ορισμού τη «θυσιά» του εργαλείου της εγχώριας νομισματικής πολιτικής, αφού η πολιτική αυτή ασκείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Καθώς η οικονομική ολοκλήρωση προχωρά και βαθαίνει η ποικιλία και η διαφορετικότητα των παραγωγικών δομών στο εσωτερικό της Ευρώπης, μια αρνητική διαταραχή/μεταβολή της ζήτησης θα έχει ιδιαίτερα διαφορετική επίπτωση σε κάθε κράτος-μέλος· γεγονός που αυξάνει τη χρησιμότητα άσκησης διαφοροποιημένων νομισματικών πολιτικών στην περιοχή της Ε.Ε., ώστε να «απαντήσουν» σε διαφοροποιημένες ανάγκες σταθεροποίησης. Μια αρνητική μεταβολή της ζήτησης αναμένεται λοιπόν να ασκήσει διαφορετική, ετερογενή επίδραση στα κράτη-μέλη ή/και στις ευρωπαϊκές περιοχές/περιφέρειες. Στην περίπτωση αυτή, το κόστος της προσαρμογής μέσα στην Ευρωζώνη θα εξαρτηθεί από το μέγεθος και την επίπτωση των ασύμμετρων πραγματικών διαταραχών, καθώς επίσης και από την αποτελεσματικότητα των εναλλακτικών μηχανισμών ρύθμισης, δηλαδή της κινητικότητας ή/και ευελιξίας των αγορών εργασίας και των φορολογικών πολιτικών (Obstfeld, 1997). Διαφορετικά, το χτυπημένο, από τη διατα-

σχόλησης, στη Γερμανία, τη Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Ιταλία βρίσκεται σε διψήφια ποσοστά (στη Γερμανία περίπου 30%), ενώ στην Ελλάδα, την Πορτογαλία, την Ιρλανδία, τη Δανία, το Λουξεμβούργο και το Βέλγιο η απασχόληση στη βιομηχανία αντιπροσωπεύει περίπου 1-3% της συνολικής απασχόλησης (Eurostat yearbook, 2001). Όσο οι διαφορές στις δομές παραγωγής/απασχόλησης είναι και σημαντικά διαφορετικές, τα κράτη-μέλη θα υφίστανται διαφοροποιημένες αρνητικές διαταραχές της ζήτησης.

5. Ο McKinnon (2000), επίσης, αναφέρει ότι η δομή της παραγωγής και της απασχόλησης ποικίλλει από τη μια χώρα στην άλλη. Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η απώλεια του εσωτερικού νομισματικού ελέγχου αναμένεται να καταστήσει τα μακροοικονομικά σοκ ακόμη πιο ασύμμετρα.

6. Βλ. επίσης De Grauwe (1995, και 1996).

ραχή της ζήτησης, κράτος-μέλος πρέπει να περιορίσει την εσωτερική κυκλοφορία του νομίσματος με τον πραγματικό περιορισμό των αμοιβών, την αποδοχή της ανεργίας και της οικονομικής ύφεσης.

Έως τώρα τα εμπειρικά δεδομένα έχουν δείξει ότι οι ασυμμετρίες μεταξύ των χωρών του πυρήνα και των «περιφερειακών» χωρών στην Ευρώπη εμμένουν (Bayoumi - Eichengreen, 1992α· Bordo - Jonung, 1999· Krueger, 2000· Dunn, 2001) και ότι συνυπάρχουν με, ή προκύπτουν από, τους μη-συγχρονισμένους επιχειρηματικούς κύκλους μεταξύ των κρατών-μελών.⁷ Επομένως, καθώς η ασυμμετρία των διαταραχών της ζήτησης αυξάνει την τοπική/περιφερειακή ανεργία με την καταστροφή παραγωγικών συστημάτων και θέσεων εργασίας, υπάρχει ανάγκη για διευκολυντική νομισματική πολιτική, δηλαδή αύξηση της διαθέσιμης ποσότητας χρήματος και χαμήλωμα των επιτοκίων, ώστε να αντισταθμιστούν οι διακυμάνσεις και να αποκατασταθούν οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης και απασχόλησης. Παραδείγματος χάριν, στην περίπτωση που η Πορτογαλία (ή η Ελλάδα) υφίσταται μια μόνιμη μείωση της ζήτησης για τις εξαγωγές της, η παραγωγή θα μειωθεί και η ανεργία θα αυξηθεί, δεδομένου ότι μια υποτίμηση νομίσματος αποκλείεται εξ ορισμού και οι αμοιβές και οι τιμές σπάνια είναι αρκετά εύκαμπτες στο σύγχρονο κόσμο, ώστε να «προσαρμοστούν» στα οικονομικά κατρακυλίσματα και να μην προκληθεί ανεργία (Dean, 1997). Η πιθανή άρνηση της ΕΚΤ να εφαρμόσει μια επέκτατική νομισματική πολιτική προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ύφεση στην Πορτογαλία, μπορεί να προκαλέσει αυξανόμενη δυσανεμία μεταξύ των πορτογάλων ευρωπαίων πολιτών.

Αφετέρου, μια απόφαση της ΕΚΤ να εφαρμόσει διευκολυντική νομισματική πολιτική αυξάνοντας τη διαθέσιμη ποσότητα χρήματος, μπορεί να προκαλέσει αντίστοιχη δυσανεμία μεταξύ των «αντιπληθωριστικών χωρών», όπως η Γερμανία (Feldstein, 1997). Η οικονομική διαφωνία σε θέματα νομισματικής πολιτικής θα προκαλούσε τότε τη γενική δυσπιστία μεταξύ των κρατών-μελών και, κατά συνέπεια, θα μπορούσε ενδεχομένως να φέρει πολιτικές διαφωνίες και αστάθεια. Η ΕΚΤ μπορεί, έτσι, να χρειαστεί να αντιμετωπίσει συγχρουόμενες πιέσεις για άσκηση ριζικά διαφορετικών πολιτικών, οι οποίες φυσικά δεν μπορούν όλες, και ταυτόχρονα, να ικανοποιηθούν (Frieden, 1998).

Επομένως, σε περίπτωση που η καθαρή πραγματική οικονομική επίπτωση είναι αρνητική, αντί της ευρωπαϊκής αρμονίας και σταθερότητας, της διεύρυνσης και της εμβάθυνσης της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, η καθιέρωση του ευρώ θα μπορούσε δυνητικά να οδηγήσει σε αυξανόμενες πολιτικές συγχρούσεις μέσα στην Ευρώπη, με εξαιρετικά δυσμενείς επιπτώσεις.

7. Αύξηση ΑΕΠ 1999: Ιρλανδία 9,8%, Λουξεμβούργο 4,0%, Ιταλία 1,4%, Γερμανία 1,6% (Eurostat yearbook, 2001). Αυτοί οι διαφορετικοί επιχειρηματικοί κύκλοι μπορούν, τουλάχιστον εν μέρει, να θεωρηθούν αποτέλεσμα της παρουσίας ιδιοσυγκρατικών διαταραχών οι οποίες βεβαίως δεν παράγουν το ίδιο ποσοστό αύξησης της παραγωγής όλων των χωρών και των περιφερειών.

ii. Διαταραχές ζήτησης και εμπόριο

Η θεωρία της ΑΝΠ αναγνωρίζει πως, εφόσον ανάμεσα σε δύο χώρες υφίστανται ισχυρές εμπορικές σχέσεις, θα ήταν προς όφελός (τους) η εγκατάλειψη των εθνικών νομισμάτων και η υιοθέτηση ενός ενιαίου, ώστε να απαλλαγούν από το κόστος μετατροπής των νομισμάτων. «Αισιόδοξοι» συγγραφείς τονίζουν πως η εγκαθίδρυση ενιαίου νομίσματος θα επιφέρει επίσης, πέραν των άλλων ωφελειών, την περαιτέρω αύξηση στον όγκο του εμπορίου μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. (European Economy, 1990· Emerson κ.ά., 1992). Η εξαίρεση των συναλλαγματικών διακυμάνσεων στο εσωτερικό της Ευρώπης θα σημαίνει επίσης, όπως υποστηρίζεται, το τέλος της περιόδου αβεβαιότητας που θεωρείται ότι κατά κανόνα περιορίζει τον όγκο του εμπορίου αλλά και τα οφέλη από την προώθησή του (trade-promoting benefits) (McKinnon, 1994). Επιπλέον, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, δεδομένου ότι τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. έχουν έναν μεγάλο βαθμό συναλλαγών μεταξύ τους, θα ήταν προς όφελός τους να καταργηθούν τα εθνικά νομίσματα, αφού το εργαλείο της συναλλαγματικής ισοτιμίας γίνεται ανεπαρκές στην αντιμετώπιση απρόβλεπτων πραγματικών ασύμμετρων διαταραχών της ζήτησης.

Από την άλλη μεριά, η ορθόδοξη θεωρία υποστηρίζει ότι το ελεύθερο εμπόριο συνδυαζόμενο με σταθερές ισοτιμίες θα εμπόδιζε τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις από την εφαρμογή εγχώριων οικονομικών πολιτικών με στόχο τη διατήρηση της εσωτερικής σταθερότητας. Με την ισοτιμία κλειδωμένη και τις τιμές των εγχωρίως παραγόμενων προϊόντων άκαμπτες, η απώλεια ανταγωνιστικότητας μπορεί να επιφέρει πτώση των εξαγωγών και, κατά συνέπεια, του συνολικού όγκου του ενδοευρωπαϊκού εμπορίου. Κατ' αυτό τον τρόπο, το συνολικό εμπόριο, τόσο στο εσωτερικό της Ε.Ε. όσο και μεταξύ αυτής και άλλων εμπορικών εταίρων, πιθανόν να συρρικνωθεί. Για τις περισσότερες αδύναμες νοτιοευρωπαϊκές χώρες πιθανόν, έτσι, να παρουσιαστούν υψηλά ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο. Πράγματι, τα εξωτερικά εμπορικά ελλείμματα για την Ελλάδα και την Πορτογαλία παραμένουν σήμερα τόσο υψηλά (16% και 14% του ΑΕΠ, 2000)⁸ όσο ήταν το 1990, καθώς και υψηλότερα από ό,τι ήταν ακριβώς μετά την εφαρμογή των «πολιτικών σύγκλισης» (convergence policies), γύρω στο 12-13% το 1992-1993, και για τις δύο χώρες (Eurostat yearbook, 2001). Η χειροτέρευση της εξωτερικής θέσης των ανωτέρω χωρών μπορεί να αποδοθεί, τουλάχιστον στο μεγάλο μέρος της, σε απώλεια ανταγωνιστικότητας που προκλήθηκε στις χώρες αυτές από την εφαρμογή πολιτικών «σκληρού» νομίσματος κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90, στην προσπάθεια προς την επίτευξη των ονομαστικών κριτηρίων της ΟΝΕ.⁹

8. Ομοίως, το εξωτερικό εμπορικό έλλειμμα της Ισπανίας έχει χειροτερεύσει από το -2,8% του ΑΕΠ το 1993 στο -6,2% το 2000 (Eurostat yearbook, 2001).

9. Επιπροσθέτως, οι εξαγωγές της Ελλάδας στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. έχουν συρρικνωθεί από το

Η αστάθεια/αδυναμία των μηχανισμών της Ε.Ε. να αντιμετωπίσουν τη συχνότητα εμφάνισης και το μέγεθος των διαταραχών της ζήτησης υπό καθεστώς ενιαίου νομίσματος θα μπορούσε, επίσης, να καταστρέψει τα παραγωγικά συστήματα περιφερειών – τα οποία υπό διαφορετικές συνθήκες θα μπορούσαν να είχαν επιβιώσει. Σε αυτή την περίπτωση, το δυνητικό εμπόριο θα μπορούσε να μειωθεί σημαντικά και η απώλεια ευημερίας θα μπορούσε να αποσταθεροποιήσει την πολιτική ζωή και ασφάλεια της Ευρώπης. Το εμπόριο και, κατά συνέπεια, η ευημερία θα μειωθεί εάν ένα κράτος-μέλος δε διαθέτει το προνόμιο της διολίσθησης του νομίσματός του –ακολουθώντας μια ανάλογη διακύμανση του δολαρίου–, ώστε να διατηρηθεί τουλάχιστον το επίπεδο των εξαγωγών. Εάν η οικονομική μεγέθυνση των σχετικά λιγότερο ανεπτυγμένων κρατών-μελών ή/και περιφερειών μπορεί να συνεχίσει να αυξάνεται και να αντισταθμίζει έτσι την όποια χειροτέρευση στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, τότε, για τις χώρες αυτές, το πρόβλημα από ένα «σκληρό» ευρώ θα είναι σχετικά περιορισμένο. Αλλά εάν δε συμβεί κάτι τέτοιο, όπως προκύπτει από τα μέχρι τώρα δεδομένα, ένα «ακριβό» ευρώ μπορεί να προκαλέσει παραπέρα απώλεια ανταγωνιστικότητας, βαθαίνοντας ένα πιθανό αρχικό ασύμμετρο σοκ της ζήτησης.

Επιπλέον, μια χώρα, που εμπορεύεται σε μεγάλο βαθμό με χώρες εκτός Ε.Ε., είναι πιθανό να επηρεαστεί σημαντικά από υψηλές διακυμάνσεις της συναλλαγματικής ισοτιμίας ευρώ-δολαρίου. Τέτοιες χώρες είναι η Ελλάδα (εμπόριο 50% με τις εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης χώρες), η Ιρλανδία (64%), η Φινλανδία (65%), ενώ άλλες χώρες όπως η Αυστρία (37%), η Benelux (39%) και η Πορτογαλία (33%) είναι απίθανο να επηρεαστούν αισθητά λιγότερο.¹⁰ Οι ευδιάκριτες διαφορές που υπάρχουν μέσα στην περιοχή της Ε.Ε. είναι αρκετά μεγάλες για να είναι αποτελεσματική μια νομισματική πολιτική του τύπου «one-size-fits-all». Κατά συνέπεια, όσο μεγαλύτερες είναι οι διαφορές τόσο μεγαλύτερες και οι πιέσεις στη διαχείριση της δολαριο-ευρώ συναλλαγματικής ισοτιμίας και τόσο μεγαλύτερες οι πολιτικές διαφωνίες σε θέματα επιλογής της κατάλληλης πολιτικής.

iii. Αντιδράσεις στις ακαμψίες των αγορών εργασίας

Αναβάλλοντας την ιδέα μιας αληθινά ενωμένης ομοσπονδιακής Ευρώπης, η Ε.Ε. αναβάλλει στην ουσία την απολύτως απαραίτητη, σύμφωνα με τη θεωρία των ΑΝΠ, επιλογή μιας ισχυρής εισοδηματικής ανακατανομής μεταξύ των ευ-

60,6% του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών το 1995 στο 43,6% το 2000 (Alpha Bank, 2002). Επομένως, παράλληλα με τη σχετική μείωση των ελληνικών εξαγωγών, διαπιστώνεται εκτροπή εμπορίου με τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι το έλλειμμα του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας υπερβαίνει το 7% του ΑΕΠ.

10. Eurostat, New Cronos, από Bjorksten - Syrjanen (1999).

ρωπαϊκών περιφερειών ή/και των κρατών-μελών, μέσω ενός υψηλού –σαφώς υψηλότερου από ό,τι σήμερα– κεντρικού ευρωπαϊκού Προϋπολογισμού. Οι ιδιαιτέρως (idiosyncratic) ανά περιφέρεια διαταραχές της ζήτησης, η χαμηλή κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής, οι σχετικώς άκαμπτες αγορές εργασίας, καθώς και οι γενικά μέτριες οικονομικές επιδόσεις στα αποκαλούμενα περιφερειακά νότια κράτη-μέλη της Ε.Ε., κάθε άλλο παρά διευκολύνουν την απαιτούμενη προσαρμογή (adjustment). Οι Cohen, Lefranc και Saint-Paul (1997) επιρρίπτουν την ευθύνη ειδικότερα στο υψηλό κόστος απόλυσης των εργαζομένων, ενώ οι Abowd, Kramarz, Lemieux και Margolis (1997) υπογραμμίζουν τη δυσμενή επίδραση στην απασχόληση του υψηλού κατώτατου μισθού, ο οποίος με τη σειρά του έχει αρνητικές επιπτώσεις στην αύξηση της απασχόλησης και συνεπώς στη δημιουργία καθαρών νέων θέσεων εργασίας. Ομοίως, οι Blanchard και Wolfers (1999) και ο Blanchard (2000) επισημαίνουν ότι οι άκαμψιες στις ευρωπαϊκές αγορές εργασίας ενισχύουν και μονιμοποιούν τις ασύμμετρες διαταραχές της ζήτησης, αν και οι περιοριστικές μακροοικονομικές πολιτικές παραμένουν ο υπ' αριθμόν ένα ένοχος για το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό ανεργίας στην Ε.Ε.¹¹

Πιο συγκεκριμένα, οι Blanchard και Wolfers (1999) υποστηρίζουν ότι η ανεργία προκύπτει από έναν καθοδικό επιχειρηματικό κύκλο (ύφεση, μείωση της ζήτησης) και απλώς καταλήγει να γίνεται «διαρθρωτική» καταλήγει να παίρνει έναν μόνιμο χαρακτήρα λόγω των όποιων ακαμψιών των αγορών εργασίας. Οι συγγραφείς δίνουν το παράδειγμα των εργαζομένων σε μια περιφέρεια/χώρα οι οποίοι χάνουν τη δουλειά τους λόγω της ύφεσης, όμως λόγω της χαμηλής κινητικότητας στις αγορές εργασίας δυσκολεύονται να επανέλθουν στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα να παραμένουν επί μακρόν εκτός αγορών εργασίας και να απαξιωθούν τα προσόντα τους. Όσο πιο πολύ μένουν εκτός αγοράς εργασίας, καθώς οι άκαμψιες εμποδίζουν τις επιχειρήσεις να κάνουν τις «απαραίτητες προσαρμογές», τόσο περισσότερο απαξιώνονται τα προσόντα τους και καταλήγουν τελικώς μακροχρόνια άνεργοι. Έτσι, μια αρχική αρνητική επίδραση της ύφεσης «μεγεθύνεται» με τις άκαμψιες της αγοράς εργασίας. Μια φυσιολογική «κυκλική» ανεργία –που προκύπτει από τη διαφορετικότητα των παραγωγικών δομών των χωρών μεταξύ τους– καταλήγει έτσι να γίνεται μόνιμη και «διαρθρωτική».

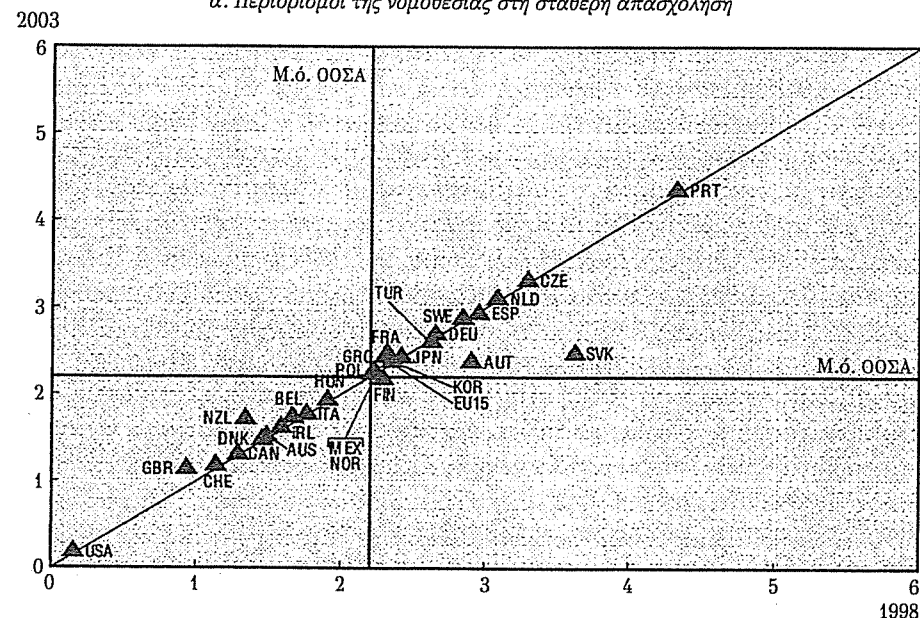
Όσον αφορά την ευρωπαϊκή περιφέρεια, τα διαθέσιμα στοιχεία επιβεβαιώνουν τα εξής: Όπως τα διαγράμματα 1α και 1β δείχνουν, το ρυθμιστικό πλαίσιο

11. Οι Obstfeld και Peri (1998) εστιάζουν στις περιπτώσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας, δείχνοντας ότι οι «αντιδράσεις» στα περιφερειακά επίπεδα τιμών δεν αρκούν για να επιταχύνουν την προσαρμογή στις διαταραχές της ζήτησης. Όσον αφορά το δυσμενή αντίκτυπο των περιοριστικών μακροοικονομικών πολιτικών στο πρόβλημα της ευρωπαϊκής ανεργίας, βλέπε Pelagidis (1998α, 1998β, 1999, 2003)· Pelagidis - Papasotiriou (2002)· Pelagidis - Desli (2004)· Arestis - Chortareas - Pelagidis (2007).

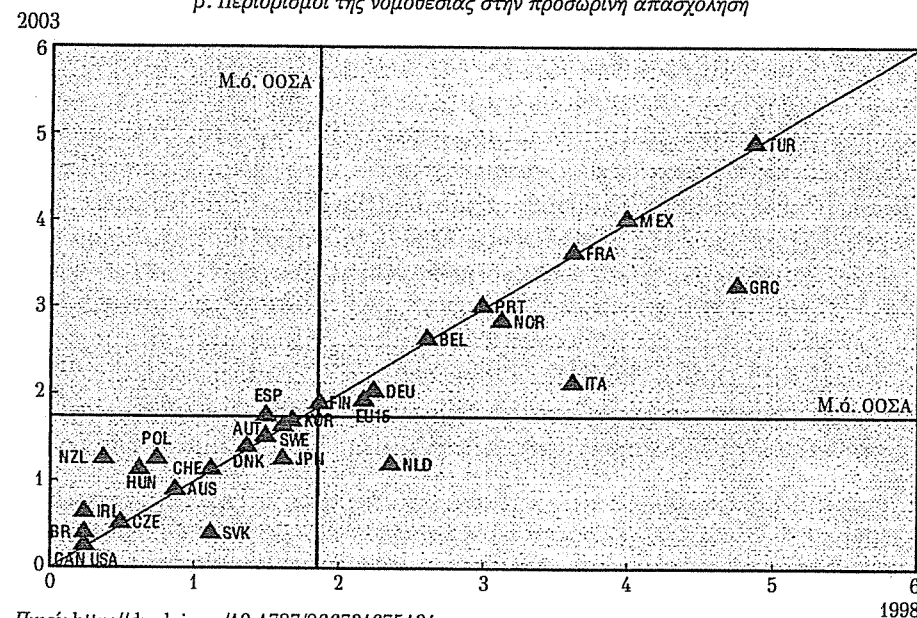
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Νομοθεσία προστασίας της απασχόλησης

α. Περιορισμοί της νομοθεσίας στη σταθερή απασχόληση

β. Περιορισμοί της νομοθεσίας στην προσωρινή απασχόληση

και η νομοθεσία προστασίας της απασχόλησης φαίνεται πράγματι να είναι αρκετά αυστηρή στην Ε.Ε. και στην ευρωπαϊκή περιφέρεια ειδικότερα, με εξαίρεση την Ιρλανδία, σύμφωνα με τα διεθνή δεδομένα. Κατά συνέπεια, οι οικονομίες μετά βίας «απορροφούν» τις ασύμμετρες διαταραχές, αφού οι ακαμψίες στις αγορές εργασίας φαίνεται να παρεμποδίζουν πιθανόν τις δυνατότητες προσαρμογής σε κάποια κράτη-μέλη.

Δεδομένου ότι η ευελιξία της εργασίας συνιστά το μόνο σχεδόν διαθέσιμο κανάλι απόσβεσης των αρνητικών μεταβολών/διαταραχών της ζήτησης στη νομισματική ένωση –καθώς η συναλλαγματική πολιτική αποκλείεται εξ ορισμού ως μηχανισμός και μέσο προσαρμογής και η νομισματική πολιτική δε δύναται να είναι διαφοροποιημένη αναλόγως των κάθε φορά απαιτήσεων προσαρμογής της κάθε περιφέρειας–, τα εργατικά συνδικάτα αναμένεται να αντιδράσουν δυναμικά ενάντια σε οποιαδήποτε μέτρα αύξησης της ευελιξίας στις αγορές εργασίας. Όπως οι Alesina, Spolaore και Wacziarg (1997) ορθά υπογραμμίζουν, η κατάσταση αυτή αναμένεται, εφόσον επιχειρηθεί περαιτέρω ευελιχτοποίηση των αγορών εργασίας, να επιδεινώσει τις κοινωνικές εντάσεις και να αυξήσει την πιθανότητα πολιτικών συγκρούσεων και ισχυρών διαφωνιών ανάμεσα στα κράτη-μέλη.

Όσον αφορά το αντίδοτο της κινητικότητας των εργαζομένων (μετανάστευση, ο «πρώτος συγγενής» της ευελιξίας των μισθών), οι ροές εργασίας στην Ε.Ε. παραμένουν αρκετά χαμηλές, περίπου 0,1-0,2% του πληθυσμού των χωρών προορισμού (Krugger, 2000). Πράγματι, η ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση τόσο των ευρωπαίων πολιτών όσο ακόμη και των μη-υπηκόων της Ε.Ε. είναι ανεπαρκής σε σχέση με αυτό που χρειάζεται για την απόσβεση των σοκ με αποτέλεσμα η ακαμψία των αγορών εργασίας να εντοπίζεται κυρίως στο σημείο αυτό. Τα υπάρχοντα θεσμικά, πολιτιστικά και γλωσσικά εμπόδια, τα οποία συμβάλλουν σημαντικά στη χαμηλή ροπή των ευρωπαίων εργαζομένων προς τη μετακίνηση πέρα και μακριά από τις χώρες και τις περιοχές όπου η ανεργία υπερβαίνει το τοπικό «φυσικό ποσοστό» (Obstfeld - Peri, 1998), λειτουργούν ομοίως σε κάθε χώρα.¹² Ο Krugger (2000) παρουσιάζει στοιχεία που επιβεβαιώνουν ότι η μετανάστευση από περιοχή σε περιοχή στην Ε.Ε. είναι περισσότερο από δύο φορές υψηλότερη στις ΗΠΑ, με αποτέλεσμα η ανεργία στην Ε.Ε. να συνεχίζει να είναι υψηλή και να μην αποκλιμακώνεται από τις μεταναστευτικές ροές. Οι ΗΠΑ, συνεχίζει ο ίδιος συγγραφέας, απορροφούν τις ασύμμετρες διαταραχές μέσω της εσωτερικής μετανάστευσης, ενώ η Ε.Ε. μέσω της μείωσης του ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού στην απασχόλη-

12. Για τα σχετικά στατιστικά στοιχεία βλ. Obstfeld - Peri (1998), σ. 12. Οι Alesina, Perotti και Spolaore (1995), επίσης, υποστηρίζουν ότι η κινητικότητα εργασίας στην Ε.Ε. έχει υψηλή οριακή χρησιμότητα. Αυτό σημαίνει ότι οι πολιτιστικές και γλωσσικές διαφορές καθιστούν την ευρωπαϊκή νομισματική ένωση πολύ δαπανηρή και ότι το βέλτιστο μέγεθος των κρατών-μελών είναι συνάρτηση της πολιτιστικής και γλωσσικής ομοιογένειας.

ση, δηλαδή με ανεργία.¹³ Είναι εμφανές, λοιπόν, ότι στην ευρωπαϊκή περίπτωση το εργατικό δυναμικό δε μεταναστεύει όταν το κράτος-μέλος ή μια περιφέρεια στην οποία διαμένει και εργάζεται αντιμετωπίζει ύφεση και αυξημένη ανεργία. Έτσι, οι άκαμπτες, κατά τη διάσταση αυτή, αγορές εργασίας μετατρέπουν την κυκλική ανεργία σε διαρθρωτική και μόνιμη.

Μια γενναιόδωρη αύξηση του Προϋπολογισμού της Ε.Ε. θα μπορούσε εν μέρει να αντισταθμίσει τις όποιες ακαμψίες κινητικότητας στην αγορά εργασίας. Ο Προϋπολογισμός της Ε.Ε. αντιπροσωπεύει σήμερα μόνο το 1,27% του συνδυασμένου ΑΕΠ της Ε.Ε., ένα ποσοστό πολύ χαμηλότερο από αυτό που η ίδια η Επιτροπή είχε προτείνει στο παρελθόν (5-7% του ΑΕΠ), ώστε η Ε.Ε. να «ανταποκρίνεται» στους διαφορετικούς επιχειρηματικούς κύκλους.¹⁴ Στις ΗΠΑ, ο ομοσπονδιακός Προϋπολογισμός είναι τέσσερις φορές υψηλότερος ακόμη και από τις προηγούμενες προτάσεις της Ε.Ε. Μέσω της μεταφοράς φορολογικών εσόδων στις μειονεκτούσες περιοχές, η κεντρική κυβέρνηση των ΗΠΑ επιχορηγεί τις Πολιτείες μέσω των φορολογικών «αυτόματων σταθεροποιητών», οι οποίοι λειτουργούν ως «αποτελεσματικοί ασφαλιστές» ενάντια στις αρνητικές οικονομικές ασύμμετρες διαταραχές (Sala-i-Martin - Sachs, 1991· Bayoumi - Masson, 1995).

Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση στις ΗΠΑ «απορροφά» μεταξύ 30% και 50% κάθε δολαρίου μιας ασύμμετρης διαταραχής (στις Πολιτείες) με τη μείωση των φορολογικών εισπράξεων από τις Πολιτείες που έχουν «πληγεί» και την αντίστοιχη «μεταφορά» δαπανών σε αυτές, ποσά που μεταφέρονται από Πολιτείες που αντίθετα αντιμετωπίζουν μια αύξηση στη ζήτηση των προϊόντων που παράγουν. Αυτή είναι, πράγματι, μια κυβερνητική πολιτική με υψηλά αποτελέσματα εισοδηματικής ανακατανομής και σταθεροποίησης.

Στην Ε.Ε., τα αντίστοιχα αποτελέσματα είναι σχεδόν αμελητέα. Η πληττόμενη περιφέρεια «απολαμβάνει» μόλις μείωση μισού σεντ ανά δολάριο στους φόρους σε περίπτωση κάποιας ασύμμετρης διαταραχής. Δεδομένου ότι η ευελι-

13. Οι διαφορές στη μερική απασχόληση μεταξύ των κρατών-μελών έχουν επίσης συμβάλει στην υψηλή ανεργία στις επιλεγμένες χώρες της Ε.Ε. Η μερική απασχόληση ως ποσοστό της συνολικής απασχόλησης κυμαίνεται από 39,4% στις Κάτω Χώρες έως 6,1% στην Ελλάδα (Eurostat yearbook, 2001). Το ποσοστό των προσώπων που εργάζονται συνήθως το Σάββατο, την Κυριακή, τη νύχτα ή που κάνουν την εργασία με βάρδιες ποικίλλει, επίσης, στα κράτη-μέλη (από 18,9% στην Ιταλία και 16,1% στην Αυστρία, στη Δανία 7,2% και την Πορτογαλία 7,9%) (Eurostat yearbook, 2001).

14. Ο De Grauwe (2001) συμφωνεί με το ότι ο κοινοτικός Προϋπολογισμός είναι πάρα πολύ μικρός για να αποτελέσει τη σπονδυλική στήλη της «αναδιανομής του κινδύνου» σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αν και ο ίδιος ο συγγραφέας αναγνωρίζει πως η ανακατανομή κινδύνου είναι ουσιαστική για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής συνοχής. Αντ' αυτού προτείνει την οικοδόμηση θεσμών ικανών να επιτελέσουν την «αναδιανομή κινδύνου» μέσω της πλήρους ολοκλήρωσης των χρηματογορών. Εν τούτοις, οι Rose και Engel (2000) βρίσκουν ελάχιστα σημαντικά στατιστικά στοιχεία σχετικά με την ενίσχυση της «αναδιανομής κινδύνου» μέσω της συμμετοχής μιας χώρας σε μια νομισματική ένωση.

ξία των μισθών είναι χαμηλή, οι προσαρμογές των τιμών πολύ αργές και η μετανάστευση περιορισμένη, πιθανές διαταραχές στη ζήτηση αναμένονται να ασκήσουν έντονα αρνητική οικονομική επίδραση σε οποιαδήποτε περιοχή της Ε.Ε. αντιμετωπίζει οικονομική κρίση, εκτός κι αν ένας γενναιόδωρος «Προϋπολογισμός των Βρυξελλών» αναλάμβανε την αποζημίωση αυτών των περιοχών.¹⁵

Υπό τους δημοσιονομικούς περιορισμούς των Συνθηκών του Maastricht και του Άμστερνταμ, τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. δε διαθέτουν τη δυνατότητα χρησιμοποίησης των εσωτερικών εργαλείων και μηχανισμών σταθεροποίησης, και πιο συγκεκριμένα την εθνική δημοσιονομική πολιτική (Bayoumi - Eichengreen, 1994α, 1994β, 1994γ). Ένας «γενναιόδωρος» ομοσπονδιακός Προϋπολογισμός που θα μπορούσε να αναδιανείμει κοινοτικούς πόρους, ανακουφίζοντας περιφέρειες που έχουν υποστεί μείωση της ζήτησης, όπως επίσης η καθιέρωση μιας κατάλληλης κεντρικής, ευρωπαϊκής Δημοσιονομικής Αρχής με αρμοδιότητες χάραξης δημοσιονομικής πολιτικής και στόχο την απόσβεση των περιφερειακών «σοκ» της ζήτησης (Bordo - Jonung, 1999), συνιστούν δύο προτάσεις, που όμως προς το παρόν είναι αποκλεισμένες από το «πρόγραμμα» και τους στόχους της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι δύο αυτές προτάσεις θα μπορούσαν να ανακουφίσουν πολλές ευρωπαϊκές περιφέρειες που υποφέρουν από την ανεργία, όπως επίσης και να μετριάσουν τις περιφερειακές ανισότητες με την ανακατανομή των φορολογικών πόρων υπέρ των περιφερειών που έχουν δυσκολίες. Η ανακατανομή αυτή θα μπορούσε να εφαρμοστεί ως μια αυτόματη συνέπεια ενός προοδευτικού ενδοπεριφερειακού συστήματος φορολόγησης και κοινωνικής ασφάλειας. Η ανακατανομή, όπως είναι γνωστό, ενεργεί ως σταθεροποιητής εναντίον των ασύμμετρων σοκ, οδηγώντας στη χαμηλότερη φορολογία και τις υψηλότερες «πληρωμές κοινωνικής ασφάλειας» στην περιοχή που επηρεάζεται αρνητικά από μια διαταραχή της ζήτησης (Arestis - McCauley - Sawyer, 2001). Χωρίς ένα τέτοιο είδος μέτρων, η οικονομική ευημερία και η πολιτική σταθερότητα της Ευρώπης μπορεί να τεθούν υπό αμφισβήτηση στο άμεσο μέλλον.

15. O Obstfeld (1997) υποστηρίζει ότι ένα δημοσιονομικό σύστημα που ευνοεί την περιφερειακή αναδιανομή πόρων και, επομένως, την περιφερειακή ευρωπαϊκή συνοχή, αλληλεπιδρά με μια άκαμπτη αγορά εργασίας, αποθαρρύνοντας την κινητικότητα της εργασίας, καθώς την καθιστά περιττή. Εν τούτοις, όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, οι εθνικές δημοσιονομικές πολιτικές στα κράτη-μέλη είναι περιοριστικές σύμφωνα με αυτά που έχουν ως γνωστόν συμφωνηθεί, ώστε να είναι «ικανές» να προστατέψουν μια χώρα ή περιφέρειες από τα ασύμμετρα σοκ της ζήτησης. Επιπλέον, τα λεγόμενα κοινοτικά προγράμματα είναι πολύ περιορισμένα για να έχουν σημαντικά αποτελέσματα σταθεροποίησης. Επομένως, παρά την έλλειψη αυτόματων δημοσιονομικών σταθεροποιητών, η ευελιξία των αμοιβών και η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού παραμένουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι υπάρχει μια τέτοια αντιστροφή σχέση μεταξύ της κινητικότητας εργασίας/της ευελιξίας και των πολιτικών δημοσιονομικής σταθεροποίησης.

iv. Έλλειψη επαρκούς προσφοράς χρήματος για τις περιφερειακές χώρες

Ας υποθέσουμε ότι ένα κράτος-μέλος Α της Ε.Ε. δοκιμάζει μια θετική διαταραχή ζήτησης, ενώ ένα άλλο κράτος-μέλος Β δοκιμάζει, αντιθέτως, μια αρνητική διαταραχή. Το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας Β αναμένεται τότε να επιδεινωθεί και να παρουσιάσει έλλειμμα, ενώ της χώρας Α, αντιθέτως, πλεόνασμα. Ας υποθέσουμε ότι η χώρα Β είναι η Πορτογαλία ή η Ελλάδα και η χώρα Α είναι η Γερμανία. Σε αυτή την περίπτωση, το πορτογαλικό απόθεμα ευρωχρημάτων θα περιοριστεί, δεδομένου ότι «χρηματοδοτεί» το έλλειμμα που «σχηματίζεται» στο εμπορικό ισοζύγιο. Κατά συνέπεια, η προσφορά χρήματος στη χώρα Α (Γερμανία) αυξάνεται και το επιτόκιο της μειώνεται, ενώ η προσφορά χρήματος στη χώρα Β (Πορτογαλία) μειώνεται και το επιτόκιο της αυξάνεται. Η συμμετρική προσαρμογή που λαμβάνει χώραν είναι δυσμενής για την Πορτογαλία (χώρα Β) δεδομένης της μείωσης της διαθέσιμης ποσότητας χρήματος, γεγονός που οδηγεί την τελευταία σε μόνιμη ύφεση.

Το συμμετρικό σύστημα θα μπορούσε να εξελιχτεί σε ασύμμετρο, καθώς η Γερμανία μπορεί να απορροφήσει τις πρόσθετες εισροές με την πώληση κυβερνητικών ομολόγων στην αγορά χρήματος για να αποφύγει μια απροσδόκητη αύξηση του πληθωρισμού, αποτρέποντας όμως έτσι, ταυτόχρονα, μια βελτίωση του εμπορικού ισοζυγίου της Πορτογαλίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Πορτογαλία, από την άλλη, χρειάζεται υψηλότερα ποσοστά οικονομικής μεγέθυνσης –και όχι ύφεση– προκειμένου να προσεγγίσει το μέσο βιοτικό επίπεδο της Ε.Ε. Υποθέτοντας ότι οι περιφερειακές χώρες είναι πιο τρωτές στις διαταραχές της ζήτησης λόγω των εξαιρετικά διαφορετικών και επιπρόσθετα σαφώς χαμηλότερων επιπέδων παραγωγικότητας, αλλά και λόγω της επικράτησης των παραδοσιακών τομέων με το χαμηλότερα ειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό (λαμβάνοντας ακόμη υπόψη και το ότι τα κοινοτικά κονδύλια θα στερέψουν στο εγγύς μέλλον), το ενιαίο νόμισμα μπορεί να προκαλέσει οικονομική στασιμότητα ή και αποσταθεροποίηση στα πιο αδύνατα και τρωτά κράτη-μέλη της Ε.Ε., όπως η Πορτογαλία ή η Ελλάδα.

Η ασύμμετρία μπορεί να ενισχυθεί περαιτέρω από τους διαφορετικούς νομισματικούς μηχανισμούς μετάδοσης στο εσωτερικό της Ευρωζώνης (De Grauwe, 2000). Οι χώρες με περισσότερο ανεπτυγμένη τη βραχυπρόθεσμη πιστωτική αγορά (η νότια ευρωπαϊκή ομάδα) θα επηρεάζονταν εντονότερα και πιο άμεσα (λ.χ. σε ό,τι αφορά την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους) από τυχόν αιφνίδιες αλλαγές των ευρωεπιτοκίων, έναντι οικονομιών που έχουν ανεπτυγμένες περισσότερο τις μακροπρόθεσμες χρηματοπιστωτικές αγορές, όπως η Γερμανία, το Βέλγιο, η Αυστρία και οι Κάτω Χώρες.

γ. Δύο πιθανές λύσεις

i. Ασύμμετρα σοκ, ασύμμετρες απαντήσεις¹⁶

Συνοψίζοντας, λόγω της ύπαρξης εθνικά/περιφερειακά ασύμμετρων πραγματικών διαταραχών της ζήτησης, καθώς και των πολιτιστικών πιέσεων και των πιθανών πολιτικών διαφωνιών πάνω στις προτεραιότητες οικονομικής πολιτικής, η Ε.Ε. οφείλει να διαμορφώσει –ή να επιτρέψει να διαμορφωθούν– συγκεκριμένες, διαφοροποιημένες και ευέλικτες απαντήσεις, τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η διεύρυνση της Ε.Ε. αποτελεί ήδη πραγματικότητα και δεδομένου ότι οι περισσότερες από τις νεοεισερχόμενες χώρες παρουσιάζουν σχετικά χαμηλά επίπεδα παραγωγικότητας και βιοτικού επιπέδου, η εμφάνιση ιδιαίτερα ισχυρών ασύμμετρων διαταραχών είναι εξαιρετικά πιθανή.¹⁷ Μια «ευρεία» ένωση θα είναι, λοιπόν, ακόμα πιο τρωτή στις διαταραχές της ζήτησης και, έτσι, οι διαφωνίες σχετικά με το μέγμα της οικονομικής πολιτικής αναμένεται να ενταθούν. Εφεξής, η ερώτηση που προκύπτει αφορά την κατάλληλη στρατηγική για να αντιμετωπιστούν και να ξεπεραστούν οι αναμενόμενες πραγματικές κρίσεις στις περιφέρειες.¹⁸

Η κατάλληλη στρατηγική πρέπει να περιλαμβάνει, σύμφωνα και με τα όσα αναπτύχθηκαν ανωτέρω, «πακέτα κοινωνικής συμφωνίας» νεοκορπορατιστικού χαρακτήρα σε εθνικό/περιφερειακό/τοπικό επίπεδο, τα οποία να διευκολύνουν τόσο την εφαρμογή των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων όσο και την προσαρμογή στις κυκλικές ή άλλες διακυμάνσεις και διαταραχές της ζήτησης (Pagoulatos - Pelagidis, 2004). Τέτοιες απαντήσεις έχουν το «χαρακτήρα της ασυμμετρίας», καθώς διαθέτουν τη δυνατότητα της διαφοροποιημένης/ασύμμετρης απάντησης σε περιφερειακά διαφοροποιημένες/ασύμμετρες διαταραχές της ζήτησης, μέσα από τη λειτουργία το ίδιο διαφοροποιημένων εθνικών/εγχώριων/περιφε-

16. Για τη συγγραφή του κομματιού αυτού ωφελήθηκα ιδιαίτερα από τις συζητήσεις που είχα με τον Γιώργο Παγουλάτο.

17. Οι διαφορές στην παραγωγικότητα μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. είναι αρκετά ευδιάκριτες (Ε.Ε.=1,00, Βέλγιο 1,2, Γαλλία 1,20, Δανία 1,18, Γερμανία 1,15 και Ελλάδα 0,56, Πορτογαλία 0,43). Η προοπτική της διεύρυνσης θα διευρύνει το χάσμα μεταξύ του «ανεπτυγμένου Βορρά» και των «φτωχών νότιων και ανατολικών περιοχών», δραματοποιώντας περαιτέρω τα οικονομικά και πολιτικά αποτελέσματα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή [1999], από Bauldrin - Canova, 2000).

18. Οι Alesina, Spolaore και Wacziarg (1997) υποστηρίζουν ότι, καθώς η εμπορική παγκοσμιοποίηση βαθιάει, το αρχικό κίνητρο μιας μεγάλης χώρας να προχωρήσει σε μια Νομισματική Ένωση γίνεται όλο και λιγότερο σημαντικό. Οι μεγάλες χώρες απολαμβάνουν πάντα τα πλεονεκτήματα «του να είναι μεγάλες», συμπεριλαμβανομένων των οικονομιών κλίμακας. Υπό την εμπορική παγκοσμιοποίηση, οι Alesina, Spolaore και Wacziarg (1997) υποστηρίζουν ότι μια χώρα δεν έχει πλέον κανένα κίνητρο για να προχωρήσει στην πολιτική ολοκλήρωση, καθώς μπορεί να έχει εμπορικές σχέσεις και να ενσωματώνεται οικονομικά με τον υπόλοιπο κόσμο, απολαμβάνοντας όλα τα πλεονεκτήματα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι συγγραφείς παρατηρούν ότι η οικονομική ολοκλήρωση πηγαίνει μαζί με την πολιτική αυτονομία και όχι με την πολιτική ολοκλήρωση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ε.Ε.

ρειικών θεσμών και ρυθμίσεων. Στην περίπτωση αυτή έχουν εφαρμογή οι απόψεις της Soskice (1990, 1999) και αυτό που η ίδια έχει ορίσει ως «συνεργατική οικονομία της αγοράς» (coordinated market economy) και η οποία βασίζεται στη συστηματική συνεργασία εργασίας και κεφαλαίου, στις ρυθμισμένες αγορές, και στις συλλογικές διαπραγματεύσεις που βασίζονται στην «υπεύθυνη» συμπεριφορά εργοδοτών και εργαζομένων, στη μέριμνα του κράτους στην οριζόντια υποστήριξη της επιχειρηματικής παραγωγικότητας, αλλά και στη χρηματοδότηση της υψηλής ειδίκευσης των εργαζομένων μέσω της μετακπαίδευσης και της διά βίου κατάρτισης των εργαζομένων, κλπ. Όλα αυτά μπορούν να ταιριάζουν καλύτερα ως απάντηση στις αντιφάσεις, το κόστος και τις ασυμμετρίες της νομισματικής ένωσης, από το να αφεθούν όλα στις «ρυθμίσεις» των αγορών, οι οποίες στην προκειμένη περίπτωση όχι μόνο μπορεί να είναι αναποτελεσματικές, αλλά επιπρόσθετα πιθανόν να υπονομεύσουν και την πορεία της ενοποίησης, γεγονός απόλυτα αρνητικό και αποσταθεροποιητικό. Αντίθετα, η νεο-κορπορατιστική διαφοροποιημένη, κατά περίπτωση, λύση ενισχύει τη μακροχρόνια «συλλογική δράση» των εμπλεκόμενων, με θετικές επιπτώσεις στη συνολική ανταγωνιστικότητα του τοπικού παραγωγικού συστήματος. Οι χώρες της νότιας Ευρώπης, οι οποίες έχουν ένα σχετικά πρόσφατο παρελθόν –αλλά και παρόν– με έντονη παρουσία του δημόσιου τομέα στην οικονομία και σημαντικό κρατικο-κορπορατιστικό σύστημα, μπορούν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να αναπτύξουν και να εξελίξουν ένα νεο-κορπορατιστικό μοντέλο διαχείρισης-διακυβέρνησης που να βασίζεται στην κοινωνική συμφωνία και την κοινωνική συναίνεση, μειώνοντας έτσι σοβαρά το κόστος της νομισματικής ένωσης το οποίο, όπως καταδείχτηκε παραπάνω, μπορεί να είναι εξαιρετικά δυσβάσταχτο για τις χώρες αυτές, πολλών δε μάλλον όταν οι τελευταίες οφείλουν να εφαρμόσουν πολλές φορές επώδυνες κοινωνικά μεταρρυθμιστικές πολιτικές.

Τέτοιες ασύμμετρες λύσεις και ευέλικτες δημόσιες πολιτικές εφαρμόζουν όχι μόνο σε οικονομικά προβλήματα αλλά και στο πεδίο της πολιτικής. Οι διαδικασίες ενοποίησης σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο είναι φανερό πως δεν έχουν προχωρήσει στον επιθυμητό βαθμό ώστε να αποσβήνουν τις αρνητικές επιδράσεις των ασύμμετρων διαταραχών της ζήτησης (λ.χ. ο χαμηλός ευρωπαϊκός Προϋπολογισμός ή η ατροφία άλλων πολιτικών θεσμών ολοκλήρωσης, όπως οι ελάχιστες ουσιαστικά αρμοδιότητες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου). Ως αποτέλεσμα, διευρύνονται έτσι τα περιθώρια ανάπτυξης του ευρωσκεπτικισμού και δυνητικής αποσταθεροποίησης στο εσωτερικό της γηραιάς ηπείρου: μια έκφανση της οποίας είναι και η εμφάνιση της διχαστικής, για την ενότητα της Ε.Ε., λογικής ακροδεξιών κομμάτων και πολιτικών μηνυμάτων. Ως αντίδοτο, δοθέντος ότι τα προκύπτοντα προβλήματα αφορούν συγκεκριμένες περιοχές και περιφέρειες, σε πολλές περιπτώσεις η δυνατότητα εθνικών, περιφερειακών ή και τοπικών ευέλικτων «απαντήσεων» δύναται να διευκολύνει μέσα –και– από «συνεργατικές» μορφές λύσεων την προσαρμογή και την α-

πόσβηση του κόστους των ασύμμετρων «κτυπημάτων», καταλαγιάζοντας έτσι και τις ανησυχίες ή τους φόβους και τις ανασφάλειες των ευρωπαϊών πολιτών απέναντι στην ενοποίηση. Ήδη είναι φανερή η δυσφορία των ευρωπαϊών πολιτών, ιδίως στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες, σχετικά με τις ανατιμήσεις πολλών βασικών αγαθών που έχουν συνοδεύσει την έλευση του ευρώ. Ακόμη, στα υπέρ της παροχής δυνατότητας ή διατήρησης της δυνατότητας μέσα από εργαλεία οικονομικής και όχι μόνο πολιτικής, της παρέμβασης εθνικών/περιφερειακών αρχών για την καταπολέμηση των συνεπειών των ασύμμετρων σοκ, είναι και το γεγονός ότι οι εθνικές/περιφερειακές κυβερνήσεις αφουγκράζονται και γνωρίζουν κατά κανόνα καλύτερα τα εθνικά/περιφερειακά προβλήματα και, πιθανώς, σε πολλές περιπτώσεις μπορούν να αντιληφθούν καλύτερα και τις απαιτήσεις των πολιτών και γενικότερα το δημόσιο αίσθημα. Το γεγονός αυτό ενισχύει επιπρόσθετα το προαναφερθέν επιχείρημα σχετικά με τη σημασία των ευέλικτων και διαφοροποιημένων εθνικών/περιφερειακών απαντήσεων στις ασύμμετρες διαταραχές της ζήτησης και στις ενδεχόμενες αρνητικές οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις.

ii. Ο ρόλος της ενοποίησης των ευρωπαϊκών χρηματαγορών σε περιβάλλον παγκοσμιοποίησης

Ακόμη και αν δεχτεί κανείς, όπως υποστηρίχτηκε προηγουμένα, ότι οι ευρωπαϊκές αγορές εργασίας δεν είναι τόσο ελαστικές όσο οι αγγλοσαξονικές, η προσαρμογή από ένα ενδεχόμενο σοκ της ζήτησης θα μπορούσε να προέλθει από τις αγορές χρήματος και κεφαλαίου. Πώς; Ο De Grauwe (2001) προτείνει τη λύση της ενοποίησης των χρηματαγορών.

Όσον αφορά, κατ' αρχάς, την ενοποίηση των αγορών ομολόγων: υποθέτουμε ότι η ευρωπαϊκή χώρα Α υφίσταται την πτώση αυτή της ζήτησης (και επομένως και του συνολικού προϊόντος) για κάποια αγαθά που παράγει ειδικά αυτή λόγω σχετικού συγκριτικού πλεονεκτήματος που προηγουμένα διέθετε. Στην περίπτωση αυτή, μαζί με τις ζημιές και την πτώση της αξίας συγκεκριμένων επιχειρήσεων της χώρας Α, ανάλογη πτώση της αξίας τους θα υποστούν και τα εκδιδόμενα ομόλογα της ίδιας χώρας. Εάν η αγορά ομολόγων είναι ενοποιημένη και τέτοια ομόλογα κατέχουν και πολίτες άλλων κρατών-μελών, τότε οι ζημιές αυτές αναμένεται να επιμεριστούν σε όλη τη ζώνη του ευρώ.

Στην περίπτωση της χρηματιστηριακής ενοποίησης: οι επιχειρήσεις της χώρας Α, καθώς υφίστανται ζημιές, θα δουν τις μετοχές τους στο -υποτιθέμενο- ενοποιημένο ευρωπαϊκό χρηματιστήριο να χάνουν μέρος της αξίας τους. Όμως, καθώς οι χρηματαγορές (θα) είναι ενοποιημένες και οι μετοχές των εταιρειών της εν λόγω χώρας βρίσκονται στα χέρια κατοίκων και θεσμικών επενδυτών και των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, ένα σημαντικό μερίδιο των εισοδηματικών απωλειών θα κατανεμηθεί εκτός της χώρας Α.

Όσον αφορά την ενοποίηση του τραπεζικού τομέα: εάν οι επιχειρήσεις της χώρας Α, οι οποίες υφίστανται ζημιές λόγω μιας ενδεχόμενης πτώσης της ζήτησης για τα προϊόντα τους, έχουν δανειστεί από τράπεζες άλλης ευρωπαϊκής χώρας Β, τότε μια ενδεχόμενη αδυναμία των επιχειρήσεων αυτών να αποπληρώσουν τις δανειακές τους υποχρεώσεις θα πλήξει και τις τράπεζες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, επιμερίζοντας τις εισοδηματικές απώλειες σε όλη τη νομισματική ζώνη του ευρώ.

Άρα, στο βαθμό που οι χρηματαγορές είναι ενοποιημένες στην Ε.Ε., οι δυνατότητες των κατοίκων της ευρωπαϊκής χώρας Α να αποζημιωθούν, έστω μερικώς, από μια αρνητική διαταραχή της ζήτησης (πτώση ή σοκ της ζήτησης) είναι αυξημένες και επομένως το κόστος από την εκχώρηση της εγχώριας νομισματικής πολιτικής στην ΕΚΤ σημαντικά χαμηλότερο. Με δεδομένη την απουσία ενός ισχυρού ευρωπαϊκού ομοσπονδιακού Προϋπολογισμού που θα λειτουργούσε ως απορροφητής των σοκ της ζήτησης, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς πόσο σημαντική μπορεί να είναι η περαιτέρω εμβάθυνση της ενοποίησης των χρηματαγορών στην Ευρώπη.

3. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ - ΔΥΟ ΚΡΙΣΙΜΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ: Ο ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

α. Η κρισιμότητα του φορολογικού ανταγωνισμού στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης

Υποστηρίζεται ότι ο φορολογικός ανταγωνισμός ανάμεσα στα κράτη-μέλη αποτελεί μια «κούρσα προς τον πάτο» φαινόμενο που προκαλείται από την πλήρη παγκοσμιοποίηση των κεφαλαίων, ιδίως μέσα στην Ε.Ε. Εάν όμως, όντως η πλήρης παγκοσμιοποίηση των κεφαλαίων ήταν σήμερα γεγονός (Chortareas - Pelagidis, 2004· Pelagidis, 2007) ακόμη και εντός της Ε.Ε., ο φορολογικός ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών για την προσέλκυση κεφαλαίων θα έπρεπε να έχει οδηγήσει σε εξομοίωση των φορολογικών συντελεστών σε ευρωπαϊκό αλλά και διεθνές επίπεδο, ενώ παράλληλα θα έπρεπε να παρατηρείται κάποια μετακύλιση της φορολογικής επιβάρυνσης στην εργασία, η κινητικότητα της οποίας πάντως παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα διεθνώς. Σε περίπτωση, αντιθέτως, χαμηλής καθαρής κινητικότητας (περιορισμένης παγκοσμιοποίησης) των κεφαλαίων διεθνώς, θέμα φορολογικού ανταγωνισμού δεν τίθεται, αφού σε μια τέτοια περίπτωση οι εγχώριες επενδύσεις τροφοδοτούνται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από τις εθνικές αποταμιεύσεις και, επομένως, οι εθνικές κυβερνήσεις επιβάλλουν τη φορολογία που επιθυμούν στο εθνικό τους κεφάλαιο. Μια τέτοια κατάσταση επιβεβαιώνεται και από τα στατιστικά στοιχεία. Στον παρακάτω Πίνακα 1 παρουσιάζονται οι φορολογικοί συντελεστές που ε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Δείκτης φορολογικής πίεσης*

	ΚΕΡΔΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ ΙΔΙΩΤΩΝ
Ιρλανδία	20	42
Ην. Βασίλειο	30	40
Γερμανία	26	49
Λουξεμβούργο	38	43
Δανία	30	59
Πορτογαλία	35	40
Ολλανδία	35	52
Φινλανδία	29	54
Ισπανία	35	48
Ελλάδα	38	43
Αυστρία	34	50
Ιταλία	36	46
Σουηδία	28	55
Βέλγιο	40	61
Γαλλία	36	53
Ιαπωνία	41	43
ΗΠΑ	44	51

* Άθροισμα οριακών φορολογικών συντελεστών που επιβάλλονται σε διάφορες πηγές.

Πηγή: HSD Ernst and Young Global Employment Solutions, 2000.

πιβάλλονται στα κέρδη των επιχειρήσεων και στα εισοδήματα ιδιωτών. Παρατηρείται ότι όλες οι χώρες επιβάλλουν διαφορετικούς φορολογικούς συντελεστές, και ως εκ τούτου συνάγεται ότι οι επιμέρους χώρες διαθέτουν σαφώς τη δυνατότητα να φορολογούν όπως επιθυμούν τα κεφάλαια, τουλάχιστον επί του παρόντος, παρά τη διαδεδομένη, ατεκμηρίωτη όμως όπως φαίνεται, άποψη ότι τα κεφάλαια πλέον είναι ελεύθερα να «ταξιδεύουν» και να «εκβιάζουν» τις κυβερνήσεις. Στη διεθνή βιβλιογραφία επισημαίνεται με έμφαση το γεγονός της διαφορετικής φορολογικής μεταχείρισης, και επιβεβαιώνεται από τις υψηλές διαφορές στις δαπάνες για κοινωνική ασφάλιση και στις εισοδηματικές μεταβιβάσεις (ποσοστό του ΑΕΠ, 1995) ανάμεσα στις διάφορες χώρες (Γερμανία 21,2%, Γαλλία 25,7%, ΗΠΑ 13,9%) (Πελαγίδης, 2001).

Εν κατακλείδι, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι, απουσία εναρμονισμένης φορολογικής πολιτικής, οι καθαρές κινήσεις κεφαλαίων σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι περιορισμένες, έτσι που οι επιμέρους χώρες διατηρούν τη δημοσιονομική ευχέρεια αλλά και την ικανότητα άσκησης αποτελεσματικής δημοσιονομικής πολιτικής, παρά τους περιορισμούς που θέτει η Συνθήκη του Maastricht. Άλλωστε, εάν ο φορολογικός ανταγωνισμός ήταν πραγματικότητα, θα έπρεπε να παρατηρείται σαφής αδυναμία των εθνικών κρατών να χρηματοδοτήσουν και τις

κοινωνικές τους δαπάνες, κάτι που όπως θα δούμε παρακάτω δεν ισχύει. Τα περιθώρια άσκησης, λοιπόν, αποτελεσματικής εγχώριας δημοσιονομικής πολιτικής με μέσο σταθεροποιητικής πολιτικής (καταπολέμηση ανεργίας, πληθωρισμού και εξωτερικών ανισορροπιών) από κάθε κράτος-μέλος συνεχίζουν να υφίστανται.

β. Απειλείται το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος στον καιρό της παγκοσμιοποίησης;

Υποστηρίζεται ότι τις τελευταίες δύο δεκαετίες η παγκοσμιοποίηση, η ένταση της εμπορικής αλληλεξάρτησης καθώς και γενικότερα οι πιέσεις από το διεθνές οικονομικό περιβάλλον που δέχονται τα εθνικά κράτη στην Ε.Ε. έχουν οδηγήσει σε περικοπές των δημοσίων δαπανών και ιδιαίτερα των δαπανών κοινωνικής πρόνοιας και συνοχής για λόγους αύξησης της εθνικής ανταγωνιστικότητας. Οι περικοπές αυτές υποστηρίζεται ότι συνιστούν άλλη μια ένδειξη της συρρίκνωσης της εθνικής δυνατότητας διακυβέρνησης (governance) και «μοιραίο» αποτέλεσμα, ταυτόχρονα, της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης. Γενικά, το μέγεθος του κοινωνικού κράτους χρησιμοποιείται ως ιδιαίτερα επιβαρυντικό στοιχείο όσον αφορά στις επιδόσεις και τις προοπτικές μιας χώρας στις διεθνείς αγορές.

Ωστόσο η πραγματικότητα δε συνάδει με τις παραπάνω θέσεις και διαπιστώσεις. Κατ' αρχήν, όπως παρατηρείται και στον Πίνακα 2, ευρωπαϊκές χώρες

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Δημόσιες δαπάνες και έσοδα (2000) στα 15 κράτη-μέλη της Ε.Ε. (% ΑΕΠ)

	ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ	ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΕΙΣΠΡΑΞΕΙΣ
Βέλγιο	49,9	49,0
Δανία	54,2	56,2
Γερμανία	47,2	45,8
Γαλλία	51,2	49,6
Ελλάδα	42,8	41,0
Ιρλανδία	35,4	35,4
Ιταλία	47,8	45,7
Λουξεμβούργο	42,1	44,5
Αυστρία	50,3	48,5
Φινλανδία	47,6	51,5
Σουηδία	56,0	58,3
Ην. Βασίλειο	39,1	39,6
Ολλανδία	45,0	45,7
Πορτογαλία	48,3	43,8
Ισπανία	40,7	38,8
Ευρωπαϊκή Ένωση	46,3	45,4

Πηγή: EC economic data pocket book (2000).

όπως το Βέλγιο, η Δανία, η Σουηδία, η Φινλανδία, η Αυστρία και η Γαλλία, διατηρούν υψηλές, πάνω από το μέσο ήδη υψηλό ευρωπαϊκό όρο, δημόσιες δαπάνες και έσοδα, ενώ ταυτόχρονα, στις περισσότερες εξ αυτών, οι κοινωνικές τους δαπάνες είναι το ίδιο υψηλές και μάλιστα αυξανόμενες (βλ. Πίνακα 3). Έτσι, ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες με ισχυρή παρουσία στις διεθνείς αγορές φαίνεται ότι διατηρούν ισχυρή παρουσία στην εθνική τους οικονομία τόσο του δημόσιου τομέα γενικότερα όσο και του κοινωνικού κράτους ειδικότερα. Οι χώρες αυτές είναι, επιπλέον, οι περισσότερο εμπορικά «ανοικτές» (παγκοσμιοποιημένες) στη διεθνή οικονομία, χωρίς μάλιστα να επιβαρύνεται αρνητικά η εθνική τους ανταγωνιστικότητα, αφού το εμπορικό ισοζύγιο στις περισσότερες εξ αυτών παραμένει θετικό (βλ. Πίνακα 4).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Κοινωνικές δαπάνες ως % στο ΑΕΠ στα 15 κράτη-μέλη της Ε.Ε.

	1990	1996-1997
Ε.Ε.-15	25,4	28,7
Γαλλία	27,7	30,8
Ελλάδα	22,7	24,3 (1998)
Σουηδία	32,9	34,8
Γερμανία	25,4	30,5
Αυστρία	26,7	29,5
Δανία	25,4	30,5

Πηγή: Eurostat (1999).

Αντιθέτως, οικονομίες με χαμηλό δείκτη «εμπορικού ανοίγματος», όπως η Ιαπωνία και οι ΗΠΑ, έχουν χαμηλές κοινωνικές δαπάνες, οι οποίες κυμαίνονται γύρω στο 10-13% του ΑΕΠ. Παρατηρείται, επομένως, θετική συσχέτιση ανάμεσα στο ύψος του «εμπορικού ανοίγματος» και των δαπανών σε κοινωνική πολιτική, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η αυξημένη διεθνής ενσωμάτωση μιας οικονομίας δεν είναι αντίθετη με την ισχυρή παρουσία του δημόσιου και κοινωνικού τομέα στο εσωτερικό της.

Συνακόλουθα, ακόμη και στην περίπτωση των πιο διεθνοποιημένων και –εμπορικά– ανεπτυγμένων οικονομιών της Ε.Ε., το μέγεθος και οι δραστηριότητες του Δημοσίου και ιδιαίτερα του κοινωνικού κράτους ενισχύονται ως απαραίτητοι παράγοντες προστασίας των εγχώριων εισοδημάτων, διατήρησης της κοινωνικής συνοχής και επαύξησης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, επιβεβαιώνοντας έτσι ότι παγκοσμιοποίηση και εθνικό κοινωνικό κράτος δε συνιστούν υποχρεωτικά υποκατάστατα αλλά, αντίθετα, συμπληρωματικούς «παίχτες» στη διεθνή οικονομική σκηνή, ενώ ένα ισχυρό κοινωνικό κράτος με τη σει-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Βαθμός ανοίγματος της οικονομίας και εμπορικό έλλειμμα στα 15 κράτη-μέλη της Ε.Ε.

	«OPENESS»*#	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ (%) ΑΕΠ**
Βέλγιο	72,0	3,9
Δανία	34,2	2,9
Γερμανία	26,6	3,4
Γαλλία	24,8	0,9
Ελλάδα	21,8	-14,0
Ιρλανδία	69,0	29,9
Ιταλία	25,8	1,8
Λουξεμβούργο	86,0	-12,9
Αυστρία	44,2	-2,2
Φινλανδία	35,1	9,3
Σουηδία	41,5	7,0
Ην. Βασίλειο	28,5	-2,7
Ολλανδία	53,5	4,6
Πορτογαλία	49,5	-13,6
Ισπανία	28,2	-5,6
Ευρωπαϊκή Ένωση	31,0	0,9

εισαγωγές + εξαγωγές/2 ως ποσοστό του ΑΕΠ.

Πηγή: * European Economy (1998) Pelagidis (1998).

** Έτος 2000, EC economic data pocket book (2000).

ρά του συμβάλλει στην ενίσχυση της εθνικής ανταγωνιστικότητας, καθώς βελτιώνει την ποιότητα των παραγωγικών συντελεστών και ιδίως της εργασίας.

Συμπερασματικά, από την προηγηθείσα ανάλυση προκύπτει ότι, αντίθετα με ό,τι ίσως πιστεύεται, η διεθνής εμπειρία καταδεικνύει ότι το κοινωνικό κράτος, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ε.Ε., παραμένει «ισχυρό». Από τα στατιστικά στοιχεία επίσης αποδεικνύεται ότι υψηλές δαπάνες κοινωνικού κράτους «συναντώνται» σε χώρες σημαντικά «ανοικτές» στις διεθνείς αγορές, με υψηλό βιοτικό επίπεδο και ανοδικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Στην περίπτωση της Ευρώπης, και ιδιαίτερα στις πλούσιες χώρες του Βορρά όπου το μεταξύ τους εμπόριο και οι κινήσεις κεφαλαίων βρίσκονται σε υψηλότερα από τα διεθνή επίπεδα, αποδεικνύεται ότι ούτε η φοροληπτική ικανότητα του κράτους ούτε οι κοινωνικές δαπάνες έχουν καμφθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Abowd, J. - Kramarz, F. - Lemieux, T. - Margolis, D. (1997), «Minimum Wages and Youth Unemployment in France and the United States», NBER Working Paper, No. 6111.
- Alesina, A. - Perotti, R. - Spolaore, E. (1995), «The Political Economy of Fiscal Discipline. Together or Separately? Issues on the Costs and Benefits of Political and Fiscal Unions», *European Economic Review*, τόμ. 39, σ. 751-758.
- Alesina, A. - Spolaore, E. - Wacziarg, R. (1997), «Economic Integration and Political Disintegration», NBER Working Paper No. 6163, Σεπτέμβριος.
- Alpha Bank (2002), *Οικονομικό Δελτίο 81*, Μάρτιος.
- Arestis, P. - Chortareas, G. - Pelagidis, T. (2007), «Asymmetries as Sources of Conflict in a Monetary Union», στο P. Arestis - G. Zezza (επιμ.), *Advances in Monetary Policy Macroeconomics*, Palgrave/MacMillan.
- Arestis, P. - McCauley, K. - Sawyer, M. (2001), «The Future of the Euro», *Public Policy Brief*, τόμ. 63, Levy Institute.
- Baldwin, R. - Wyplosz, C. (2004), *The Economics of European Integration*, McGrawHill.
- Bauldrin, M. - Canova, F. (2000), «Inequality and Convergence in Europe's Regions: Reconsidering European Regional Policies», *Economic Policy*, τόμ. 25, σ. 207-245.
- Bayoumi, T. - Eichengreen, B. (1992α), «Shocking Aspects of EMU», CEPR Discussion Paper Series No. 643.
- Bayoumi, T. - Eichengreen, B. (1992β), «Is There a Conflict Between EC Enlargement and EMU?», CEPR Discussion Paper Series No. 646.
- Bayoumi, T. - Eichengreen, B. (1994α), «Restraining Yourself: Fiscal Rules and Stabilization», CEPR Discussion Paper Series No. 1029.
- Bayoumi, T. - Eichengreen, B. (1994β), «One Money or Many? Analyzing the Prospects for Monetary Unification in Various Parts of the World», Princeton Studies in International Finance No. 76, Σεπτέμβριος, Princeton University.
- Bayoumi, T. - Eichengreen, B. (1994γ), «The Political Economy of Fiscal Restrictions: Implications for Europe from the United States», *European Economic Review*, τόμ. 38.
- Bayoumi, T. - Masson, P. (1995), «Fiscal Flows in the United States and Canada: Lessons for Monetary Union in Europe», *European Economic Review*, τόμ. 39, σ. 751-758.
- Bjorksten, N. - Syrjanen, M. (1999), «Divergences in the Euro Area: a Cause of Concern?», Bank of Finland Discussion Papers, 11/99, Σεπτέμβριος.
- Blanchard, O. (2000), «The Economics of Unemployment. Shocks, Institutions and Interactions», Lionel Robins Lectures, London School of Economics, Οκτώβριος (www.mit.edu/blanchard/).
- Blanchard, O. - Wolfers, J. (1999), «The Role of Shocks and Institutions in the Rise of European Unemployment: The Aggregate Evidence», obtainable from www.mit.edu/blanchard/.
- Bordo, M. - Jonung, L. (1999), «The Future of EMU: What Does the History of Monetary Union Tell Us?», NBER Working Paper Series No. 7365, Σεπτέμβριος.
- Chortareas, G. - Pelagidis, T. (2004), «Trade Flows: A Facet of Regionalism or Globalization?», *Cambridge Journal of Economics*, τόμ. 28 (2), σ. 253-272.
- Cohen, D. - Lefranc, T. - Saint-Paul, G. (1997), «French Unemployment: Why France and the USA are Alike», *Economic Policy*, τόμ. 25, Οκτώβριος.

- Dean, J. (1997), «Is the European Currency Worth It?», *Challenge. The Magazine of Economic Affairs*, Μάιος-Ιούνιος, σ. 57-74.
- De Grauwe, P. (1995), «The Economics of Convergence Towards Monetary Union in Europe», CEPR Discussion Paper No. 1213, Ιούλιος.
- De Grauwe, P. (1996), «The Prospects of a Mini Currency Union», CEPR Discussion Paper No. 1458, Σεπτέμβριος.
- De Grauwe, P. (2000), *European Monetary Union*, 4η έκδοση, Oxford University Press, Νέα Υόρκη (ελληνική έκδοση: Παπαζήσης, 2001).
- De Grauwe, P. (2001), «European Monetary Union. A Project of Promise and Risk», paper presented in the Conference: *From the Athenian Tetradrachm to the Euro*, Αθήνα 8-9 Οκτωβρίου 2001, οργάνωση: The National Bank of Greece - The Association of European Banking History.
- Dunn, R. (2001), «Europe Will Tighten More», *Challenge. The Magazine of Economic Affairs*, τόμ. 44 (2), σ. 14-23.
- Eichengreen, B. (1990), «One Money for Europe? Lessons from the US Currency Union», *Economic Policy*, τόμ. 10, Απρίλιος.
- Eichengreen, B. (1992), «Should the Maastricht Treaty Be Saved?», Princeton Studies in International Finance No. 74, Δεκέμβριος.
- Eichengreen, B. (1993), «EMU», *Journal of Economic Literature*, τόμ. XXXI, Σεπτέμβριος.
- Eichengreen, B. (1997), *European Monetary Unification: Theory, Practice and Analysis*, MIT Press, Cambridge.
- Emerson, M., κ.ά. (1992), *One Market, One Money*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη.
- European Economy (1990), *One Market, One Money*, 44, EEC, Βρυξέλλες.
- European Economy (1998), *European Economy*, EU, Βρυξέλλες.
- Eurostat (1999), *Population and Social Conditions*, EU, Βρυξέλλες.
- Eurostat yearbook (2001), *Various tables*, EU, Βρυξέλλες.
- Feldstein, M. (1997), «The Political Economy of the European and Monetary Union: Political Sources of an Economic Liability», *Journal of Economic Perspectives*, τόμ. 11 (4), σ. 23-42.
- Frieden, J. (1998), «The Euro: Who Wins? Who Loses?», *Foreign Policy*, φθινόπωρο.
- Gros, D. - Thygesen, N. (1992), *European Monetary Integration*, Longman, Λονδίνο.
- Kenen, P. (1969), «The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View», στο R. Mundell - A. Swoboda (επιμ.), *Monetary Problems of the International Economy*, Chicago University Press, Σικάγο.
- Krueger, A. (2000), «From Bismark to Maastricht: The March to European Union and the Labor Compact», NBER Working Paper No. 7456, Ιανουάριος.
- Krugman, P. (1993), «Lessons of Massachusetts for EMU», στο F. Torres - F. Giavazzi (επιμ.), *Adjustment and Growth in the European Monetary Union*, Cambridge University Press, Λονδίνο, CEPR και Cambridge.
- Krugman, P. - Obstfeld, M. (1994), *International Economics*, Harper Collins.
- McKinnon, R. (1963), «Optimum Currency Areas», *American Economic Review*, τόμ. 53 (3-5).
- McKinnon, R. (1994), «Discussion», στο P. Kenen - F. Papadia - F. Saccomani (επιμ.), *The International Monetary System*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McKinnon, R. (2000), «Mundell, the Euro, and Optimum Currency Areas», paper obtainable from www.stanford.edu/McKinnon/.

- Mundell, R. (1961), «A Theory of Optimum Currency Areas», *American Economic Review*, τόμ. 51.
- Mundell, R. (1963), «Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates», *Canadian Journal of Economics and Political Science*, τόμ. 29 (4), σ. 475-485.
- OECD (2001), *OECD Country Surveys: Greece 2001*, Φεβρουάριος.
- Obstfeld, M. (1997), «Europe's Gamble», *Brookings Papers on Economic Activity*, τόμ. 2, σ. 241-317.
- Obstfeld, M. - Peri, G. (1998), «Regional Nonadjustment and Fiscal Policy», NBER Working Paper No. 6431, Φεβρουάριος.
- Πελαγίδης, Θ. (1997), *Η Ευρωπαϊκή Ύφεση και η Άλλη Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Πελαγίδης, Θ. (2001), *Πόσο Έχει Προχωρήσει η Παγκοσμιοποίηση;*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Pagoulatos, G. - Pelagidis, T. (2004), «EMU and the New Stabilization State: Demand Disturbances and Asymmetric Responses», *Current Politics and Economics of Europe*, τόμ. 13 (1).
- Pelagidis, T. (1996α), «Europe at a Monetary Crossroads: Problems and Prospects», *Cahiers Economiques de Bruxelles*, τόμ. 152 (4), σ. 451-486.
- Pelagidis, T. (1996β), «OCA Approach and the Third Stage of EMU: A Review of Recent Evidence», *International Review of Economics and Business*, τόμ. 4, σ. 759-790.
- Pelagidis, T. (1998α), «Divergent Real Economies in Europe», *Economy and Society*, τόμ. 26 (4), σ. 546-560.
- Pelagidis, T. (1998β), «European Unemployment: Myths and Realities», *Challenge. The Magazine of Economic Affairs*, τόμ. 41 (4), σ. 76-89.
- Pelagidis, T. (1999), «A Reply to Robert Solomon», *Challenge. The Magazine of Economic Affairs*, τόμ. 42 (1), σ. 126-127.
- Pelagidis, T. (2003), «EU Budget Deficits Widen Again: A Curse or a Blessing?», *Challenge. The Magazine of Economic Affairs*, τόμ. 46 (2), σ. 1-15.
- Pelagidis, T. (2007), «Capital Mobility in Greece before and after Financial liberalization», *Journal of Policy Modeling*, υπό έκδοση.
- Pelagidis, T. - Desli, E. (2004), «Deficits, Growth, and the Current Slowdown: What Role for Fiscal Policy?», *Journal of Post-Keynesian Economics*, τόμ. 28 (2).
- Pelagidis, T. - Papasotiriou, H. (2002), «Globalisation or Regionalism? States, Markets and the Structure of International Trade», *Review of International Studies*, τόμ. 28 (3), σ. 519-535.
- Pelagidis, T. - Toay, T. (2006), «Expensive Living: the Greek Experience Under the Euro», SSRN working paper 921751, submitted to *Economy and Society*.
- Persson, T. - Tabellini, G. (1996), «Monetary Cohabitation in Europe», CEPR Working Paper No. 1380, Μάιος.
- Rose, A. - Engel, C. (2000), «Currency Unions and International Integration», NBER Working Paper No. 7872, Σεπτέμβριος.
- Rodrik, D. (1996), «Why Do More Open Economies Have Bigger Governments?», CEPR Discussion Paper No. 1388, Μάιος.
- Rodrik, D. (1997), «Trade, Social Insurance and the Limits to Globalization», NBER Working Paper No. 5905, Ιανουάριος.
- Sala-i-Martin, X. - Sachs, J. (1991), «Fiscal Federalism and Optimum Currency Areas:

- Evidence for Europe from United States», NBER Working Paper No. 3855, Οκτώβριος.
- Solomon, R. (1999), «Reader's Response», *Challenge. The Magazine of Economic Affairs*, τόμ. 42 (1), σ. 126-127.
- Soskice, D. (1990), «Reinterpreting Corporatism and Explaining Unemployment: Coordinated and Uncoordinated Market Economies», στο R. Brunetta - C. Dell'Aringa (επιμ.), *Labour Relations and Economic Performance*, MacMillan, Λονδίνο.
- Soskice, D. (1999), «Divergent production regimes: coordinated and uncoordinated market economies in the 1980s and 1990s», στο P. Kitschelt κ.ά. (επιμ.), *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tenreiro, S. - Barro, R. (2003), «Economic Effects of Currency Unions», NBER Working Paper No. 9435, Ιανουάριος.